

Redaktionellt

Kära läsare,

Till att börja med vill redaktionen be om ursäkt för den dåliga bildkvalitén i META 2004:3. Redaktionen har nu varit på utbildning och vi hoppas att bildkvalitén i fortsättningen kommer att vara bättre.

VARFÖR kan sägas vara grunden för all kunskap och forskning. För att besvara denna fråga måste man oftast först besvara någon av frågorna: Hur, När, Var eller Vad. Föreliggande nummer av META innehåller inlägg som fokuserar på vad och hur. Vad är arkeologi? Hur ska arkeologi förmedlas?

Anders Högberg diskuterar i sitt inlägg arkeologins roll som samtidsvetenskap. Hur förhåller vi oss till vårt samhällsuppdrag och hur och vilken sorts kunskap är det meningen att vi ska förmedla. Högberg poängterar även att valet av kunskap som vi söker, och därmed även förmedlar utgår ifrån vår samtid. Att ifrågasätta de frågeställningar vi har skapar således ny kunskap om vår samtid, och ökar vår förståelse för relationen mellan dåtid, nutid och framtid.

Cornelius Holtorf diskuterar i sin artikel "arkeologi som äventyr". Han lägger fram ytterligare aspekter på arkeologi i samtiden, men utgår till skillnad från Anders Högberg inte från hur den ska förmedlas, utan vad han tror arkeologi kan vara för andra.

Från diskussionen kring förmedling och samtidsrelevans övergår vi till Jes Wienbergs opposition på Asgeir Svestads avhandling "Finn din egen filosof". Svestad har i sin avhandling utfört en textanalys av tre avhandlingar och en artikel som han själv benämner som "uarkæologi". Svestad menar att arkeologi grundläggande är studien av fornsaker, medan de avhandlingar han analyserat möjligen är filosofi eller konst, men inte arkeologi. Wienbergs kritik av avhandlingen och Svestads svar på denna, öppnar upp för en diskussion om vad som är arkeologi? Är arkeologi det som arkeologer gör, eller studier av fornsaker. I vårt samhällsuppdrag ingår även förmedlingen av den kunskap vi producerar. Vad är då en arkeologi över arkeologin; filosofi eller arkeologi? Och vem har rätt att definiera vad arkeologi är?

Som avslutning på detta nummer får vi en recension av Hans Christian Petersens artikel "Det Osteologiske Paradox", anmälan är gjord av Tina Christensen. Artikeln och recensionen vänder på perspektiven. Att studera de levande genom de döda är inte lätt. Inte ens när man betraktar sjukdomsspåren på ett skelett behöver det vara vad det ser ut som. Spår av tuberkulos utesluter inte pest som

META NR 3 2004

dödsorsak. Det arkeologiska materialet är i mångt och mycket ögonblicksbilder, relationen mellan ögonblicket och dåtiden är inte alltid solklar. Ibland ger ökad insikt fler frågor än svar.

META-redaktionen önskar trevlig läsning i höstmörkret och hoppas på att detta nummer av META ska stimulera till ännu fler frågor och svar.

ÅRSMÖTE

Medeltidsarkeologiska föreningen håller årsmöte
tisdagen den 14:e december 2004.

Plats: pentryt på Archaeologicum (andra våningen),
Sandgatan 1, Lund

Tid: 16.00

ANDERS HÖGBERG

Historiemedvetande och uppdragsarkeologi

– tankar om alternativa kunskapsmål

Anders Högborg

Abstract

Democracy, public archaeology and heritage are words and concepts which have to be given meaning within contract archaeology. This text discusses an archaeological project called, Människors Platser, in which we have tried to work with perspectives on these words.

Inledning

Demokrati, delaktighet, deltagande, medborgardialog – ord i tiden som på olika sätt i olika sammanhang nämns tillsammans med kulturarv, kulturmiljövård och kulturarvsinstitutioner. Men orden är vaga och mångtydiga. Tolkningsutrymmet är stort. Därför betraktas de ibland som luftslopp, byggda av politisk korrekthet och därför endast värda ett avvisande. Men orden är också vackra, representerar grundläggande positiva värden som de flesta ställer upp på. Därför tas de ibland för givet, som något så positivt och vackert att de blint kan accepteras.

Både avvisandet och tagandet för givet är hämmande. Detta för att de

båda förhåller sig mer till formen än till innehållet. För även om konsensus kan sökas och finnas kring endera förhållningssättet förblir innehållet odiskuterat. Antingen avvisas det som politiskt korrekt och därmed något som inte behöver diskuteras vidare, eller accepteras det som för givet tagna positiva värden och därmed något som inte heller behöver diskuteras vidare.

Denna beskrivning är polariserad och orättvis. Verkligheten är mer mångtydig än så. Men, som utgångspunkt för denna text är generaliseringen ändå användbar. För frågan är: Om ambitionen är att komma vidare, dvs förbi dessa generaliseringar, hur gör man då? Hur kan man tänka kring dessa ord? Hur kan man agera i tanke och handling för att ta sig förbi det poli-

tiskt korrekta utan ett okritiskt avvisande eller accepterande? Eller mer specifikt, hur kan man inom uppdragsarkeologin fylla orden med substantiellt innehåll?

Denna text handlar om ett försök att göra detta. Den bygger på arbete som utförts inom förmedlingsprojektet *Människors Platser*, ett projekt som bedrivits vid Malmö Kulturmiljö under 2003 och delar av 2004 (not 1). Projektet är samfinansierat av Malmö Kulturmiljö och Riksantikvarieämbetet genom FoU-medel och riktat mot uppdragsarkeologisk verksamhet. Det tar utgångspunkt i Malmö stad och arbetar utifrån ett integrationsperspektiv. Med utgångspunkt i specifika platser och människors platskänsla anknyter projektet till mer generella frågor om kulturarv, traditioner och det förflutnas betydelse i tiden.

Utifrån begreppen historiebruk och historiemedvetande diskuterar jag i denna text hur vi i projektarbetet tänkt om "ord i tiden" som demokrati, delaktighet, deltagande och medborgardialog, om historiemedvetande, historiedidaktik och alternativa kunskapsmål för uppdragsarkeologin.

Utgångspunkter

Först ska kort beröras hur dessa ord syns i diskussioner och statliga utredningar och visioner. Kulturarvsinstitutionernas roll i förhållande till det demokratiska arvet har diskuterats i flera sammanhang. Vad som

berörts är olika aspekter av kulturarvets demokratiska funktioner (se exempelvis Beckman 1993, 1998; Bohman 1999). I Riksantikvarieämbetets omvärldsanalys för kulturmiljöområdet 2002 betonas ökad demokratisering, delaktighet och hållbar utveckling som områden inom samhällsutvecklingen där man anser att kulturmiljöarbetet har en väsentlig betydelse (*Det dynamiska kulturarvet* 2002, s 9). I sammanfattningen av den svenska kulturutredningen 1995 konstateras att kulturarvet är en bas för demokratin och att kunskapen om de historiska skeenden som format samhället är förutsättningen för att kunna delta aktivt i den demokratiska processen (*Kulturpolitikens inriktning – i korthet*). Kulturarvsinstitutionernas arbete ses alltså som viktigt. Men, frågan är vad dessa formuleringar betyder konkret? Vilka är konsekvenserna för den kulturarvsinstitution som uppdragsarkeologin utgör, när orden omsätts i praktiken?

Kulturarv och kunskapsmål

Ökad internationalisering och uppmärksammandet av nationalstatens begränsningar har förändrat förutsättningarna för kulturarvspolitiken och därmed också för uppdragsarkeologin (Friberg 1993; Lundmark 1993; Carlsson 1999; Wienberg 1999; Göransson 2000; Aronsson 2002). Nya frågor har väckts om målsättningar och det offentliga ansvaret som rör kulturarvet (Horgby & Lindström 2002; Grundberg 2004). Arkeologer verkssamma inom kulturarvssektorn har

diskuterat varför alternativa kunskapsmål bör formuleras (Kristiansen 1998; Burström 1999, 2001a, 2001b; Karlsson & Nilsson 2001; Olsson 2003; Burström, Elfström & Johansen 2004; Magnusson Staaf 2004). Till exempel har arkeologers tolkningsföreträde behandlats i relation till andra historiebruk i samhället (Burström 2001a, 2001b).

I en utredning av form och inriktning på regeringens satsning på det industrihistoriska kulturarvet från år 1999 formulerar utredarna Erik Hofrén och Lars-Eric Jönsson ett försök att ringa in kulturarvets demokratiska funktioner:

”Vår uppfattning är att de företeelser som ingår i kulturarvet i sig inte har några demokratiska funktioner. Istället menar vi att kulturarvet har funktioner i det demokratiska samhället ... Sådana inriktningar understryker att kulturarvsinstitutionerna inte kan nöja sig med att tillhandahålla, samla, vårda och visa det immateriella eller materiella kulturarvet. Institutionerna måste också konkret och kritiskt ta ställning till kulturarvet och verka för att förmedla och diskutera frågor och värden som bildar grunden för ett demokratiskt samhälle.” (Frågor till det industriella samhället, s 15f).

Även om detta är formulerat inom ramarna för en utredning om det industrihistoriska kulturarvet, anser jag formuleringarna giltiga för all form av kulturarvsverksamhet och för den publika verksamhet som kulturarvsinstitutioner bedriver. Därmed är de

också giltiga som utgångspunkter för en diskussion om uppdragsarkeologins demokratiska funktioner. Om uppdragsarkeologin som kulturarvsinstitution ”inte kan nöja sig med att tillhandahålla, samla, vårda och visa det materiella kulturarvet”, hur kan den agera istället? Hur kan uppdragsarkeologin ta ställning till och arbeta med kulturarvets demokratiska funktioner? Vilka frågor kan diskuteras och vilka värden kan lyftas fram?

Först tas aspekter kring bruket av kulturarv upp. Därefter behandlas begreppet historiemedvetande som väsentligt för uppdragsarkeologin att ta ställning till. Detta leder till en diskussion om historiedidaktik. Texten avslutas med ett kort resonemang om alternativa kunskapsmål.

Kulturarvet brukas

Vetenskaplig forskning om historieförmedling, historiekultur och minne är vanlig inom flera discipliner. Historikern Peter Aronsson har diskuterat vad han ser som två huvudskäl för detta (Aronsson 2002, s 197):

1. Historieämnenas ställning som nationsbärande är inte lika självklar som tidigare och det professionella historieberättandet spelar inte samma roll som tidigare i det offentliga rummet.
2. En självklar uppfattning av ämnens vetenskapliga grund inom ramarna för en källkritisk metodologi är urholkad.

Även om dessa två skäl är generell hållna är de både giltiga och viktiga för uppdragsarkeologin. Kulturarvet brukas i historieskrivning och största delen av detta bruk sker utanför akademiska discipliner och kulturmiljövårdens institutioner. Politiker, lobbyister, religionsföreträdare, journalister, reklamfolk, naturvårdare – exemplen är många på människor verksamma inom områden där uppfattningar om det förflutna används som argument för eller emot det etablerade, på mer eller mindre tydliga sätt, medvetet eller omedvetet (Jonsson 1995; Aronsson 2002). Även om kulturarvet pekats ut och definieras av etablerade kulturarvsinstitutioner är produktion, uttolkning, brukande och förmedling av kulturarvet inget som särskilt är knutet till dessa institutioner (Pettersson 2003; Zintchenko 2003). I detta sammanhang ingår uppdragsarkeologin och förmedlingen av dess kunskap, resultat och tolkningar.

Bilder av det förflutna skapas genom berättelser i samtiden och dessa berättelser används också i samtiden. Därför är själva användandet väsentligt att förhålla sig till för uppdragsarkeologin. Peter Aronsson har lyft fram begreppen *historiekultur*, *historiebruk* och *historiemedvetande* som väsentliga i diskussionen om historieanvändandet i samhället. Han menar att dessa begrepp har potential att ändra vår syn på hur historia och kulturarv brukas (Aronsson 2002, s 189).

- Historiekultur - är de artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder

möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid.

- Historiebruk - är de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter.
- Historiemedvetande - är de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebruket.

Aronssons perspektiv är historikerns men hans tankar kring dessa begrepp och deras användning idag är aktuella också i ett resonemang om arkeologi. Två aspekter kan lyftas fram. För det första kan begreppen ses som analytiska redskap för att verbalisera den uppdragsarkeologiska tolkningen av materialet som undersöks.

- Historiekultur blir då de källmaterial som arkeologer använder.
- Historiebruket beskriver hur dessa källmaterial används för att skapa mening i tolkningsprocesser.
- Historiemedvetandet rör då de aspekter som förs in i relationen mellan källmaterialet och tolkningen av detta.

Dessa aspekter av begreppen är allmänt kända och har behandlats i åtskilliga vetenskapsteoretiska och arkeologihistoriska diskussioner. Men begreppen kan också användas mot en annan abstraktionsnivå och då som relaterade till samspelet mellan den arkeologiska verksamheten och det omgivande samhället.

- Historiekultur blir då det källmaterial som verkar i denna relation, dvs. den uppdragsarkeologiska verksam-

heten, dess kunskap och den arkeologiska tolkningen.

- Historiebruket beskriver hur detta källmaterial används för att skapa mening, här inte avseende inomvetenskaplig mening rörande exempelvis fördjupade arkeologiska tolkningar utan mening i och i samverkan med det omgivande samhället. Därmed angår historiebruket inte bara arkeologer utan alla som ser, känner, upplever, delges, deltar i, medverkar till eller på annat sätt befattar sig med den uppdragsarkeologiska verksamheten, dess kunskap och tolkningar.
- Historiemedvetandet rör då de aspekter som förs in i relationen mellan uppdragsarkeologin (som historiekultur) och uppdragsarkeologin och det omgivande samhället (som historiebrukare).

Genom att fokusera på företeelser inom dessa begreppsliga dimensioner, kan förståelsen av samtidens referenser till det förflutna underlättas. Ett medvetet eller omedvetet historiebruk kan då tydliggöras. Historiemedvetandet är i detta väsentligt. Genom att diskutera historiemedvetande kan en fördjupning av innehållet i en uppdragsarkeologisk verksamhet göras. Man tvingas relatera verksamheten till andra historiebruk i samhället.

Historiemedvetande

Kulturarvets demokratiska aspekter har diskuterats i olika inomvetenskapliga sammanhang. Dels har olika aspekter av tolkningar av det förflutna beto-

nats, dels har själva den arkeologiska verksamheten lyfts fram som väsentlig. Det har framhållits att i mötet med det uppdragsarkeologiska arbetet, de arkeologiska lämningarna och tolkningarna av det förflutna uppstår möjligheter att utmana nuets alla självklarheter och för givet taganden. Precis som resor till andra platser och kulturer kan öppna dörrar för ifrågasättande av det egna, kan arkeologins verksamheter och kunskap som ”resor till andra tiders platser och kulturer” öppna sådana dörrar (Burstrom 1999; Högborg 2003; Holtorf 2004; Magnusson Staaf 2004). Christer Karlegård, lektor vid Lärarhögskolan i Malmö, har beskrivit sådana möten med det förflutna:

”Insikter i att man, kanske omedvetet, följer vissa traditioner, avslöjar tanke-mässig ofrihet. Sådana insikter ökar ens frihet: man har möjlighet att bryta ner det som man kanske trodde var t.ex. ”naturen”, men som blott var ”vanor” (Karlegård 1983, s 5).

I detta sammanhang är exempelvis uppdragsarkeologins arbete i och med den fysiska miljön viktigt. Den fysiska miljön är betydelsefull för upplevelser av tillhörighet och förankring (Lilja 2002). Kulturmiljön som del av kulturarvet kan genom att erbjuda alternativ i en annars för givet tagen vardag skapa eftertanke, en eftertanke som i sin tur kan väcka känslor av deltagande och delaktighet (Högborg 2003).

Att denna form av historie- eller kulturarvsbruk ger positiva effekter har visats i exempelvis projektet

”Adoptera ett framtidsminne” (Bergvall 2002, se också not 2). Inom detta projekt har skolelever deltagit i det lokala kulturmiljövårdsarbetet och på så sätt ökat kunskapen om den lokala kulturmiljön och också förstärkt känslan av delaktighet i den egna omgivningen. Men denna form av demokratisk fördjupning är ett historie- eller kulturarvsbruk som endast indirekt påverkar historiemedvetandet och bruket sker inom ramarna för redan etablerade tankar kring det förflutna, historien och hur detta kan brukas idag. Det väckta intresset och den fördjupade kunskapen påverkar inte de, för att citera Peter Aronsson (2002, s 189), ”bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter” som utgör viktiga delar av historiebruket och därmed påverkar historiemedvetandet.

Om ambitionen är att problematisera och reflektera kring historiebruk genom att påverka historiemedvetandet måste också processer som är direkt inriktade mot historiemedvetandet ingå som delar av uppdragsarkeologins verksamhet.

”Historien lever i nuet med större tydlighet än någonsin, varför behovet av att kunna tolka historien inte enbart är en fråga för fackhistorikerna. Det är en fråga för alla och därmed, i en demokrati, en fråga som har djupaste implikationer ... I den successiva förändringen av samhället ligger utvecklandet av historiemedvetandet som en väsentlig del, nämligen hur man som individ betraktar dagens samhälle i ett orsakssammanhang. Makten över historien

blir en väsentlig del i makten över nuet” (Larsson 2000, s 130).

De livserfarenheter och traditioner varje människa bär med sig är delar av deras historiemedvetande. Möten i olika former påverkar, bekräftar eller förändrar detta historiemedvetande. Vad man då måste ta ställning till är vilken typ av möten man avser skapa genom uppdragsarkeologin och hur man ser att detta kan påverka historiemedvetandet.

Eftersom historiemedvetandet rör uppfattningar av samband mellan dåtid, nutid och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebruk är det tydligt att tankar kring villkoren för själva kunskapsproduktionen måste lyftas in. Detta innebär att reflektera kring och förstå hur kunskapen om villkoren för mänskligt liv i olika tider och miljöer produceras och växer fram, hur denna kunskap påverkar oss i nuet, dvs. hur den brukas av oss själva och andra, och hur den kan hanteras i ett framtidsperspektiv. Med utgångspunkt i vardagens ”här och nu” kan den arkeologiska kunskapen lyftas fram

- som kunskap i form av tolkning av det förflutna,
- som kunskap om kunskapen om hur dessa tolkningar skapas och
- som kunskap om hur detta används i nuet och mot framtiden (Högberg 2003).

I detta har uppdragsarkeologin en i det närmaste unik roll i det att den till synes skapar kulturarvet i sin verksam-

hetsutövning. Från plöjd åker, genom blottlagda lämningar till tolkningar av det förflutna är verksamheten påtagligt skapande i sin utövning som få andra kulturarvsinstitutioner har möjlighet att vara. Utgrävningsplatsen är i detta en tydlig arena för kulturarvsproduktion och kanske den viktigaste mötesplatsen mellan arkeologin och samhället i övrigt (Johansen 1998; Cassel 1999; Högberg 2002; Holtorf 2004).

Kunskap om hur kunskap om det förflutna produceras – en reflekterande historiesyn

För att förtydliga resonemanget är det här nödvändigt att ytterligare poängtera de skillnader som finns mellan att å ena sidan förmedla arkeologiska tolkningar av det förflutna och å andra sidan med hjälp av denna kunskap förmedla kunskap om hur dessa tolkningar produceras och används i nuet.

Tankar kring historiebruk och historiemedvetande är inget nytt inom vetenskapsfält som studerar relationer mellan vetenskaplig tolkning, förmedling, kunskapsinläring och kunskapsanvändande. Det finns många erfarenheter att lära av. Ett sådant fält är studier av skolans historieundervisning. Som del av det som lärs ut förväntas historieämnet att på olika sätt medverka i skolans socialiseringsarbete, med det övergripande syftet att utveckla unga människor till ansvarsfulla, aktiva och demokratiskt sinnade samhällsmedborgare (Karlegård & Karlsson 1997).

Nanny Hartsmar visar i sin avhandling *”Historiemedvetande. Elevers tidsförståelse i en skolkontext”* hur den rådande historieundervisningen både vad gäller svenska och europeiska förhållanden i stort är synonym med dåtidsundervisning. Tolknningar av nutiden och förväntningar inför framtiden är något som inte berörs (Hartsmar 2001, s 83).

Hennes undersökningar tar utgångspunkt i de tankar om historieundervisningen som formulerats i skolans måldokument. I dessa lyfts historieundervisningen fram som viktig för att exempelvis analysera rådande förhållanden ur ett historiskt perspektiv och för att göra eleverna medvetna om att framtiden är beroende av handlingar och beslut i gårdagens och dagens samhälle. Läroplanerna lyfter fram förmågan att se och belysa de komplexa sammanhangen i historien som viktiga mål. I detta är demokratispekter grundläggande, historieundervisningen anses som viktig för att skapa kritiskt tänkande elever och demokratiskt sinnade medborgare.

Hartsmars studier visar tydligt hur en övervägande läroboksstyrd, faktabetonad och kronologiskt ordnad skolundervisning – med betoning på ”så som det en gång var” – misslyckats med att genom historieundervisningen skapa historiemedvetna kritiskt tänkande elever. Eleverna lär sig kontextlös faktaupprepning. Resonemang och reflektioner om jämförelser mellan då och nu och tankar om framtiden får ingen plats i undervisningen (Hartsmar 2001). Som kontrast till detta

ringar hon in sin studie av historiemedvetande med orden:

”Min övertygelse är att den människa som får reflektera över grundvalar och giltighet för analys och tolkning av den egna kunskapen också utvecklar en kommunikativ kompetens där tids- och historiemedvetandet kan få både demokratiska och emancipatoriska förtecken” (Hartsmar 2001, s 83).

Av detta kan man dra lärdomar för uppdragsarkeologin. Om det handlar om att källkritiskt kunna tolka historien kan förmedlingen inte inriktas på att endast berätta om arkeologiska inomvetenskapliga tolkningar av förflutna skeenden. Förmedlingen måste också inriktas på hur kunskapen om det förflutna produceras och vad detta får för betydelse i nuet, dvs. tillhandahålla redskap för att ”reflektera över grundvalar och giltighet för analys och tolkning av den egna kunskapen” (Hartsmar 2001, s 83).

”I vardagslivet finns ständigt ett samspel mellan dåtidstolkning, samtidsanalys och framtidsförväntan. Man förlorar lätt förståelsen för detta samspel om ens utgångspunkt är det traditionella historiebegreppet, det vill säga om man förstår historia som dåtid och historiker som specialister på det förgångna. I så fall blir snart den fackhistoriska medvetandeformen allenarådande måttstock och norm” (Jensen 1997, s 58).

Om historia i ovanstående citat byts ut mot arkeologi, hur ser det då ut? Det är i detta ”vardagsliv” arkeologin

inom kulturmiljövården verkar, det är i människors vardag uppdragsarkeologin syns och det är också i denna vardag uppdragsarkeologins arbete och resultat delges genom exempelvis olika medier. Uppdragsarkeologin är i detta en påtaglig del av det ständiga samspelet mellan ”dåtidstolkningen, samtidsanalysen och framtidsförväntan”.

Vid en översikt av publicerade tankar kring uppdragsarkeologin och kulturmiljövårdens kulturmiljöpedagogik (se exempelvis <http://www.raa.se/skola/index.asp>) är det tydligt att vad som ses som kärnan i det som förmedlas, dvs. vad man avser att prata om, är det förflutna och lämningarna från det förflutna.

Utifrån Hartsmars studier kan slutsatser dras för uppdragsarkeologins förmedlande verksamheter. Om det är så att historieundervisningen i grundskolan inte lyckats få mottagarna av undervisningen, dvs. eleverna, att utveckla ett kritiskt och historiemedvetat förhållningssätt genom en faktabaserad undervisning, finns det väl heller ingen anledning att tro att uppdragsarkeologin skulle kunna lyckas med detta genom att i sin verksamhet förmedla tolkningar av det förflutna? Om tankar och visioner av det slag som uttrycks i exempelvis den i inledningen citerade utredningen *Frågor till det industriella samhället* om ”ett kulturarv med väsentliga demokratiska funktioner” ska kunna utvecklas genom uppdragsarkeologin, är det uppenbart att detta inte kan ske enbart genom en ökad tillgänglighet

av uppdragsarkeologins vetenskapliga resultat eller genom högre kvalité på den pedagogiska förmedlingen av de vetenskapliga resultaten. Fakta utan djupare förståelser sätter inte några varaktiga spår, vare sig i kunskap eller minne. Därmed är denna ”fakta utan djupare förståelse” inte heller något som i ett längre perspektiv på något djupare plan påverkar historiemedvetandet. Arkeologi är av tradition vetenskapen om det förflutna och arkeologer framstår oftast som specialister på det förgångna. I detta är den fackarkeologiska medvetandeformen, för att anknyta till Jensens tidigare citerade ord, just ”*allenarådande måttstock och norm*” (Burström 2001b; Burström, Elfström & Johansen 2004).

Referenser till det förflutna i uppfattningar om nuet och framtiden är förankrade i konkreta livssituationer. Att den arkeologiska tolkningen vunnit institutionellt erkännande betyder inte att den är överlägsen andra uttryck av samma värden, utan visar bara att den är den för tillfället dominerande. Kulturmiljövårdens och därmed också uppdragsarkeologins ”måldokument” talar om de tre tidsdimensionerna då, nu och framtid som viktiga (se exempelvis *Det dynamiska kulturarvet* 2002), men uppdragsarkeologin exemplifierar ofta detta genom ett dåtidsperspektiv. Det är kunskapen i nutid om dåtid som ska påverka framtid. Hartsmars arbete visar att detta inte fungerar. Genom ett dåtidsperspektiv finns sällan framtiden med. Frågan är: Hur kan man då göra?

Uppdragsarkeologi och historiedidaktik

Om ambitionen är att bidra till ett ökat historiemedvetande måste de mekanismer som är inblandade i skapandet av historiemedvetande belysas. Inom de delar av historievetenskapen som studerar relationer mellan vetenskaplig utövning och samhällelig uttolkning av denna, har historiedidaktiken vuxit fram som centralt arbetsfält.

Historiedidaktik har kommit att bli viktig för de som intresserar sig för relationen mellan dåtidsvetenskaper, förmedling och samhället. I inledningen till boken ”Historiedidaktik” gör bokens redaktörer Christer Karlegård och Klas-Göran Karlsson (1997) en bakåtblickande beskrivning av begreppet. Från ett ursprung i historieundervisningens teori och metod med en syn på didaktiken som en angelägenhet endast för skolan och dess historieundervisning, har fältet kommit att inriktas på historieförmedling och historieassociationer i ett brett perspektiv, oavsett hur och var i samhället detta sker. Musik, filmer, böcker och utställningar har exempelvis varit föremål för historiedidaktisk diskussion. Didaktiken har i detta kommit att intimt förknippas med begreppet historiemedvetande och har definierats som ”studier av upplevelsen av sammanhang mellan tolkningen av det förflutna, förståelsen av det närvarande och perspektiv på framtiden” (Karlegård & Karlsson 1997, s 8). Det historiedidaktiska arbetsfältet hand-

lar alltså om hur människor möter historia i det dagliga livet. Det tar upp frågor om vad som förmedlas, varför det förmedlas och av vem eller till vem det förmedlas. I detta är det tydligt att tankar om produktion och konsumtion av historia och det förflutna är väsentliga och frågor om hur det förflutna kan och bör kopplas samman med nuet och framtiden är grundläggande.

Ett viktigt studieämne för historiedidaktiken är förhållandet mellan den vetenskapliga kunskapen, historiedidaktiken och pedagogisk form. En av historiedidaktikens introduktörer i Sverige, historieprofessor Birgitta Odén, har i dessa diskussioner lyft fram vad hon kallar "historieämnets kris" och pekar på klyftorna mellan historievetenskaplig forskning, didaktiska frågeställningar och pedagogisk tillämpning. En fundamental fråga ställs:

"Finns det ett samband mellan pedagogisk form, didaktisk helhetsuppfattning och historieteoretisk vetenskapssyn?" (Behre & Odén 1982, s 9).

Även om ordet "kris" är väl dramatiskt finns det anledning att peka på liknande klyftor inom den kulturmiljöpedagogik som finns inom uppdragsarkeologins. Vid en översikt av publicerade diskussioner kring uppdragsarkeologins och kulturmiljövårdens förmedling är det, som nämnts tidigare, tydligt att form prioriteras framför innehåll (för diskussion kring detta se exempelvis Solli 1997; Aronsson m.fl. 2000; Pluciennik 2001).

Formen diskuteras och problematiseras, vilket medfört en väl utvecklad pedagogik i förmedling och möten med allmänheten. Innehållet i detta tas dock vanligen för givet (not 3). Detta är inget unikt för kulturmiljöpedagogiken:

"Det som kan vara en skiljelinje mellan metodik och praktisk didaktik är att den senare är forskningsbaserad, grundad i specifika didaktiska forskningsöversväganden på ett sätt som metodiken ofta inte är. Man bör dock komma ihåg att metodiken i stora delar historiskt också vilar på vetenskap, framför allt (utveckling- och inlärnings-) psykologiska forskningsöversväganden, även om dessa ofta ritualiserats. Metodiken har emellertid historiskt som regel tagit innehållet för givet..." (Englund 1997, s 122).

De metodiska *hur*-frågorna med t.ex. mediaträning, pedagogik och kommunikationsmetoder i fokus riskerar att överskugga *vad*- och *varför*-frågorna om inte diskussion kring kunskapsteoretiska och didaktiska problem och ställningstagande uppmärksammas och inkluderas i det uppdragsarkeologiska arbetet inom kulturmiljövården.

Alternativa kunskapsmål

Så, från denna långa utveckling om vad jag ser som väsentliga skillnader mellan att å ena sidan förmedla arkeologiska tolkningar av det förflutna och å andra sidan förmedla kunskap om hur dessa tolkningar produceras och

används i nuet, är det dags att återvända till begreppet historiemedvetande och hantera begreppet som väsentligt för eventuella alternativa kunskapsmål för uppdragsarkeologin.

I "Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis" (<http://www.arkeologiskasamfundet.nu>, antagna 2000-05-05) står att läsa i de första paragraferna (§1.1 & §1.2):

- Det är varje arkeologs plikt att arbeta för bevarandet av de arkeologiska kulturarven.
- För att uppnå detta mål bör arkeologerna aktivt förmedla arkeologisk kunskap till allmänheten och därvid eftersträva en hög pedagogisk standard.

En avgörande fråga för uppdragsarkeologin är vad denna arkeologiska kunskap kan tänkas innehålla. Är det kunskap om arkeologiska tolkningar av förflutna skeenden? Är det arkeologisk kunskap om dagens fornlämningar i befintlig kulturmiljö? Är det kunskap om arkeologiska teorier och metoder som finns tillgängliga för att bevara, undersöka och tolka detta kulturarv? Eller är det kunskap om hur denna kunskap skapas och hur den används och får betydelse i samtiden, inte bara av och för arkeologer utan av och för samhället i stort?

Mitt eget svar på dessa frågor är att det i uttolkningen av formuleringar som paragraferna från *Svenska arkeologiska samfundet* är exempel på, bör rymmas aspekter kring alla dessa frågor. Ar-

keologisk kunskap är mångfacetterad och bör synas som sådan. Vad som dock är värt att lyfta fram är den praxis som är tydlig i publicerade tankar kring innehållet i arbeten som går ut på att "aktivt förmedla arkeologiska kunskaper till allmänheten och därvid eftersträva en hög pedagogisk standard". Det är tydligt att den absolut dominerande inställningen är att det är berättelser om det förflutna som ska förmedlas.

Det finns all anledning att ifrågasätta detta i en uppdragsarkeologisk praxis. Om uppdragsarkeologin som kulturarvsinstitution ska arbeta som del av kulturmiljövården med demokratiska funktioner i samhället måste tankar kring innehållet i det resultat som förmedlas lyftas till diskussion. Historiemedvetande och historiedidaktik är i detta, som jag ser det, en absolut nödvändig del i ett brett samhällsförankrat arbete med uppdragsarkeologin inom kulturmiljövården som utgångspunkt.

Jag menar inte att uppdragsarkeologin ska sluta berätta om det förflutna. Det förflutna ingår som del i uppdragsarkeologins berättelser och med dessa berättelser har verksamheten en given plats i samhället. Vad jag menar är att när uppdragsarkeologin berättar om det förflutna måste detta göras med ett medvetande om att berättelserna kommer att ingå i etablerade historiebruk och om ambitionen är att påverka historiebruken måste kunskapsproduktion, historieanvändning och historiemedvetande tas med i berättelserna.

Om ambitionen är att förhålla sig till de "ord i tiden" som inledde denna text och fylla dem med innehåll som inte är vare sig ett okritiskt avvisande eller ett blint accepterande känns det viktigt att föra in historiedidaktiska frågeställningar och diskussioner i den uppdragsarkeologiska verksamheten inom kulturmiljövården. *Att-* och *hur-*frågor behöver kompletteras med *vad-* och *varför-*frågor. I detta är såväl de historiedidaktiska som de vetenskapligt arkeologiska frågorna viktiga. Med grund i detta skulle alternativa kunskapsmål kunna formuleras, alternativa i bemärkelsen kompletterande inte ersättande.

Uppdragsarkeologin verkar i nutiden och dess resultat avses att användas i nutiden och i framtiden. Uppdragsarkeologin är därmed en samtidsverksamhet. Den skapar bilder av det förflutna och det är rimligt att den därmed tar ansvar för detta. Ett sätt att fördjupa detta ansvarstagande är att förmedla kunskap om att det är just bilder av det förflutna som skapas, att bildernas motiv ändras beroende på vilket perspektiv de betraktas utifrån, att dessa bilder används i nutiden för olika syften samt att tillhandahålla redskap för att se och förhålla sig till detta.

"Att med forskning och utbildning problematisera och diskutera själva arbetet med kulturarv är ett led i institutionernas demokratiska funktioner" (Bohman 1999, s 156).

I detta kan inte bara arkeologins kunskap om det förflutna lyftas fram,

utan framför allt kunskapen om hur denna kunskap produceras. Källkritiken är central, dvs vikten av att hantera och värdera information och referenser till det förflutna, för att kunna nyansera och förhålla sig till samtidens referenser till det förflutna. Genom arkeologiska metoder applicerade på ett arkeologiskt material kan perspektiv öppnas på nutiden: Vilka frågor ställer vi och vilka svar ger vi? Hur hade svaren sett ut om vi ställt frågorna på ett annat sätt? Här blir arkeologin och metoderna, teorierna och tolkningarna medlet, ett verktyg till att förändra perspektiv på nutiden, att ge redskap för att hantera dagens historiebruk. Genom detta kan man nå en ökad medvetenhet om historieskrivningen som medel att påverka företeelser och utvecklingen i samtiden. Uppdragsarkeologin kan i detta lyfta fram exempel på processerna och etablera ett kritiskt förhållningssätt, med budskapet att historiebruk alltid sker och med målet att skapa bättre förutsättningar för att förhålla sig till detta.

Ett förslag på sätt att uppnå detta är att i samma linje som kraven på varje grävande uppdragsarkeologisk institution har till uppgift att formulera en vetenskaplig programförklaring, ställa krav på dessa institutioner att också formulera någon form av didaktiska program. De vetenskapliga programmen gav uppdragsarkeologin en "nytändning" genom att sätta diskussioner på pränt, framvinga ställningstaganden och blev därmed också utgångspunkter för värdediskussioner, utvärderande kritik och inspiration.

Någon form av didaktiska program skulle kunna fungera på samma sätt.

Avslutning

Ord som demokrati, delaktighet, deltagande, kulturarv och kulturmiljövård har i sig ingen självklar mening. De måste fyllas med innehåll. I denna text har jag diskuterat hur vi som arbetat med förmedlingsprojektet Människors Platser tänkt kring möjliga roller för en uppdragsarkeologisk verksamhet i förhållande till visioner som formulerats i statliga skrifter och utredningar. Det hela kan sammanfattas i nio punkter:

- Kulturarvet brukas.
- När så görs sker det inom ramarna för brukarens historiesyn.
- När uppdragsarkeologin förmedlar resultat, som del av kulturarvet, kommer detta att ingå som del i brukarens historiesyn.
- Om resultaten handlar om berättelser om det förflutna baserade på arkeologiska tolkningar kommer de marginellt att ha påverkan på brukarens historiemedvetande. De kommer istället att passas in i ramarna för dennes redan etablerade historiebruk.
- Om den uppdragsarkeologiska verksamheten konkret och kritiskt ska ta ställning till kulturarvet och diskutera frågor och värden som bildar grunden för ett demokratiskt samhälle, måste

andra ambitioner än att passa in resultat i rådande historiebruk utvecklas. Annat än presentation och förmedling av tolkningar av det förflutna måste ses som del av verksamhetens resultat.

- Om detta ska ske måste kunskapsmålen för uppdragsarkeologin omformuleras.
- Om avsikten är att påverka människors historiebruk med ambitionen att fördjupa historiemedvetandet måste aspekter kring historiekonstruktion komma att ingå som väsentlig del i dessa kunskapsmål.
- Om så sker innebär det att uppdragsarkeologins resultat omfattar inte bara kunskapen om det förflutna utan också kunskapen om hur kunskapen om det förflutna produceras och hur denna kunskap används i nuet och mot framtiden.
- Sådana kunskapsmål kan i bästa fall åstadkomma en verksamhet med ambitionen att genom dialog med omgivande samhälle fördjupa och utveckla ett historiemedvetande med perspektiv på då, nu och framtid och där detta uppfattas som viktigt resultat och ses som väsentlig del av verksamhetens mål.

Anders Högborg arbetar som antikvarie på Malmö Kulturmiljö och är doktorand vid Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia, Lund. Han är projektledare för projektet Människors Platser.

Noter

1. Förutom författaren har Thomas Persson och Folke Richardt arbetat med projektet Människors Platser.
2. Att det också kan få negativa effekter är viktigt att påpeka, men är inte något som behandlas vidare i denna text (för diskussion kring detta se Solli 1997).
3. Detta ska inte uppfattas som kritik av det pedagogiska utförandet. Mångfalden och iderikedomen är stor inom kulturmiljöpedagogiken (se exempelvis Pettersson 2004).

Litteratur

- Aronsson, P. 2002. Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden. *Historisk Tidskrift* 2 2002. Tema Historiebruk. Svenska Historiska Föreningen.
- Aronsson, P., Gerrevall, P. & Larsson, E. 2000. *Att resa i tiden. Mål och medel i mötet mellan museum, skola och elever*. Centrum för kulturforskning. Växjö universitet. Rapport nr 1, 2000.
- Beckman, S. 1993. Oreda i fornvängen. *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990*. Riksantikvarieämbetet.
- Beckman, S. 1998. Vad vill staten med kulturarvet? I Alzén, A. & Hedrén, J. (red.) *Kulturarvets natur*.
- Behre, G. & Odén, B. 1982. *Historievetenskap och historiedidaktik*.
- Bergvall, M. (red.) 2002. Adoptera ett framtidsminne. 6000-åriga hållristningar i Näsåker. *Barn vårdar, värnar värden*. Länsmuseet i Västernorrland / Riksantikvarieämbetet.
- Bohman, S. 1999. Kulturarvsinstitutionerna och det demokratiska arvet. *Demokratiens estetik. Demokratiutredningens forskarvolym IV*. SOU 1999:129.
- Burström, M. 1999. Cultural Diversity in the Home Ground. How Archaeology Can Make the World a Better Place. *Current Swedish Archaeology. vol. 7. 1999*. The Swedish Archaeological Society.
- Burström, M. 2001a. Risk eller resurs – en kulturell jämförelse. I Sjöberg, F. (red.) *Vad ska vi med naturen till?* Bokförlaget Nya Doxa.
- Burström, M. 2001b. Cultural Heritage and Antiquarian Attitude. *Current Swedish Archaeology. vol 9 2001*.
- Burström, M., Elfström, B. & Johansen, B. 2004. Serving the public. Ethics in heritage management. I Karlsson, H. (red.) *Swedish Archaeologist on Ethics*. Bricoleur Press.
- Carlsson, I. 1999. Demokratiens globala räckvidd. *Globaliseringen och demokratin – dokumentation från ett seminarium. Demokratiutredningens skrift nr 22*. SOU 1999:56.
- Cassel, K. 1999. Tanke, text och teori – vad förmedlar en rapport? *Kulturmiljövård 1/1999. Tema Uppdragsarkeologi*. Riksantikvarieämbetet.
- *Det dynamiska kulturarvet. Omvärldsanalys för kulturmiljöområdet 2002*. Riksantikvarieämbetet.
- Englund, T. 1997. Undervisning som meningserbjudande. I Uljens, M. (red.) *Didaktik*. Studentlitteratur.
- Friberg, G. (red.) 1993. *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990*. Riksantikvarieämbetet.
- *Frågor till det industriella samhället*. SOU 1999:18. Utredning av formerna och den närmare inriktningen av regeringens satsning på det industrihistoriska kulturarvet.
- Grundberg, J. 2004. *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning. Utveckling eller konflikt?* Göteborgs Universitet. Institutionen för Arkeologi. 2004. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis no 28.

- Göransson, B. m.fl. 2000. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande.* SOU 2000:1.
- Hartsmar, N. 2001. *Historiemedvetande. Elevers tidsförståelse i en skolkontext.* Studia Psychologica et Paedagogica Series Altera CLV. Institutionen för Pedagogik Lärarhögskolan i Malmö.
- Holtorf, C. 2004. Doing Archaeology in Popular Culture. I Bolin, H. (red.) *The Interplay of Past and Present.* Södertörn Archaeological Studies 1.
- Horgby, B. & Lindström, D. 2002. Begreppet kulturarv – något för historievetskapen?. *Historisk Tidskrift* 2 2002. Tema Historiebruk. Svenska Historiska Föreningen.
- Högborg, A. 2002. Några tankar kring att ställa frågor. I Berggren, Å. & Burström, M. (red.) *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium.* Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö.
- Högborg, A. 2003. Människors platser. Integration och kulturarvsbruk i fokus. *Agenda Kulturarvs inspirationsskrift nr 3.*
- Jensen, B. E. 1997. Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik. I Karlgård, C. & Karlsson, K-G. (red.) *Historiedidaktik.* Studentlitteratur.
- Johansen, B. 1998. Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat – Förslag till arkeologiskt stöd från Riksantikvarieämbetet.
- Jonsson, S. 1995. *Andra platser. En essä om kulturell identitet.* Norstedts förlag.
- Karlgård, C. 1983. *Varför historia? Några didaktiska spörsmål.* Rapport 4. Malmö: lärarhögskolan.
- Karlgård, C. & Karlsson, K-G. (red.) 1997. *Historiedidaktik.* Studentlitteratur.
- Karlsson, H. & Nilsson, B. 2001. *Arkeologins publika relation. En kritisk rannsaking.* Bricoleur Press.
- Kristiansen, K. 1998. Between Rationalism and Romanticism. Archaeological Heritage Management in the 1990s. *Current Swedish Archaeology vol 6. 1998.*
- Larsson, H. A. 2000. Makten över skolans historieundervisning: En kritisk betraktelse. I *Historiedidaktik i Norden 7: Bruk och missbruk av historien.*
- *Kulturpolitikens inriktning – i korthet.* Sammanfattning av Kulturutredningens slutbetänkande. SOU 1995:84. Kulturdepartementet.
- Lilja, E. 2002. *Segregationens motsägelsefullhet. Integrerad i en stadsdel – segregerad i staden.* Meddelande 114 / Kulturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet.
- Lundmark, L. 1993. Historien, tiden och nationen. *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990.* Riksantikvarieämbetet.
- Magnusson Staaf, B. 2004. To Remodel Society – Democracy and Archaeology. I Bolin, H. (red.) *The Interplay of Past and Present.* Södertörn Archaeological Studies 1.
- Olsson, R. 2003. *Fasta fornlämningar – begrepp och begriplighet.* Två uppsatser av Robert Olsson. Kunskapsavdelningens serie Reflektioner kring fornlämningar i samhället. Riksantikvarieämbetet.
- Petersson, B. 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion.*
- Petterson, N. 2004. *Högt i tak. En inspirationsskrift om kulturmiljöpedagogik.* Riksantikvarieämbetet.
- Pluciennik, M. (red.) 2001. The Responsibilities of Archaeologists. Archaeology and Ethics. *Lampeter Workshop in Archaeology 4.* BAR International Series 981, 2001.
- Solli, B. 1997. Forankring fryder? *Ottar. Spor fra fortida. Kulturminneåret 1997.* 3.97. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum. Nr 216 (1997).
- Wienberg, J. 1999. The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life. *Current Swedish Archaeology, vol 7. 1999.*

META NR 3 2004

- Zintchenko, L. 2003. *Stadens tidsbilder. Om minnen, erfarenheter och förväntningar utifrån stadens omvandling i Sverige 1880-1990*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 42. Göteborgs Stadsmuseum. Göteborg.

Internetreferenser

- Riksantikvarieämbetet. "Kulturmiljöpedagogik". <http://www.raa.se/skola/index.asp> [mars 2004]
- Svenska arkeologiska samfundet. "Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis". http://www.arkeologiskasamfundet.nu/pdf/sas_ark_praxis.pdf [mars 2004]

CORNELIUS HOLTORF

Arkeologi som äventyr

Cornelius Holtorf

Abstract

Archaeology as adventure

The benefits of archaeological excavations are seldom discussed in relation to the evident fascination of many people with the subject of archaeology. This current popularity can be seen as a part of larger trends associated with the Experience or Dream Society.

Sommartid är tiden för arkeologiska utgrävningar. Varje sommar äger hundratals arkeologiska utgrävningar rum runtom i Sverige. Nästan alla sker på grund av att fornlämningar hotats av till exempel vägbyggen. Utgrävningarna bekostas då av de som skall bygga, enligt påbud i Kulturminneslagen. All den insamlade informationen som utgrävningarna resulterar i skall komma den arkeologiska forskningen tillgodo och spridas till den historiskt intresserade allmänheten. Så är det tänkt. Men precis hur viktigt är det idag att veta

hur människor begravde sina döda eller byggde sina hus för flera tusen år sedan? Hur mycket pengar är vi som skattebetalare beredda att betala för den informationen? Eller snarare, hur mycket pengar är vi som medborgare beredda att tvinga *andra* att betala för denna kunskap? Vi ställer oss sällan frågan om vilken verklig nytta arkeologin gör i dagens samhälle.

Riksantikvarieämbetet, som börjat uppmärksamma dessa frågor, har i dagspressen nyligen fått kritik för sina ställningstaganden (Tollin 2004).

Riksantikvarien Inger Liliequist (t.e. 2004) har många gånger uttryckt sitt engagemang för att finna ut vad kulturarvet och kulturmiljöer betyder för människor, hur arkeologiska platser kan brukas i samhället och hur man med arkeologisk kompetens kan medverka i samhällsutvecklingen. Samtidigt har projektet *Agenda Kulturarv* arbetat med frågan om kulturarvets olika samhällsbetydelser under tre års tid (se även *Agenda Kulturarv 2004*). Projektet har haft som uppgift att skapa en bättre verksamhet inom kulturarvssektorn, där människors intresse för historien och för kulturarv skall tas tillvara på bästa sätt och där kulturarvsarbetet kan bli mer tillgängligt och angeläget. Arkeologiska fornlämningar, som är en del av kulturarvet, skall också bidra till att samhället får en så rik och intressant historisk belysning som möjligt. Historiska berättelser skall skapa ett gott samhälle och högre livskvalitet för alla, genom att erbjuda nya perspektiv på samtidsfrågor som mångfald, tolerans, internationalisering, dagens kroppsideal, eller miljöfrågor. Dessa historiska perspektiv kan baseras antingen på 'hårda' fakta om historiska lagar, principer eller trender för mänskligt beteende och samhällslig förändring eller på 'mjukare' insikter om olika mänskliga realiteter. Frågan är dock om sådana höga mål verkligen kan nås med hjälp av arkeologisk forskning, baserad som den är på osäkra bevis om begränsade aspekter av samhällen som existerade för tusentals år sedan. Jag har mina tvivel.

Att människor säger att de är intresserade av det förflutna, tycker arkeologi är spännande och uppskattar att besöka utgrävningar, som till exempel på Arkeologidagen, kanske inte riktigt räcker för att svara på frågan om nyttan av arkeologi. Erich von Dänikens nya temapark i Schweiz är också mycket populär och välbesökt. Hans "Mysteriepark", som öppnade i maj 2003 blev lönsamt redan första året. Dänikens presentation av några av de största arkeologiska "mysterierna" i världen attraherade mer än 330000 besökare på sju månader. Det vann också det schweiziska Turistpriset 2003. Dessutom, med över 65 miljoner sålda böcker, har von Däniken antagligen nått fler läsare än de samlade skrifterna från alla arkeologer världen över tillsammans. Jag är böjd att hålla med Gavin Lucas (2004, s 119) som har argumenterat för att i den mån arkeologi haft någon betydelse för att berika människors liv och samhällslivet generellt, så har det varit inom populärkulturen snarare än i någon nobel vision om utvecklad historisk självsyn.

För att bättre kunna förstå människors fascination för arkeologi i populärkulturen, så behöver vi använda oss av studier som beskriver de större trenderna i västerländsk kultur och samhällsliv. En bok som har fått en stor betydelse för den samhällsvetenskapliga diskussionen i Tyskland är Gerhard Schulzes "Upplevelsesamhället" (1993). Schulze argumenterar där för att "upplevelsevärde"

snabbt ersätter bruks- och bytesvärden i betydelse. Många människor är idag ekonomiskt trygga och har alla sina grundläggande behov tillfredsställda. Dessa människor orienterar sina liv alltmer mot ”upplevelser”. Att leva och uppleva har blivit alltmer synonymt. Som en konsekvens av detta expanderar upplevelsemarknaden alltmer och mer. Från resebyråer till universitet, från TV-stationer till temaparker, alla erbjuder de idag ”upplevelser” till sina kunder. Medan en del av befolkningen föredrar upplevelser som att lyssna på klassisk musik och att kontempera konst på museer, så föredrar andra dansmusik, melodramer på bio, eller kanske rockmusik och pubkvällar. Företag och näringsliv har sedan länge förstått betydelsen av att anpassa sina produkter till existerande smakriktningar som dessa. På samma sätt föredrar konsumenter att köpa produkter som relaterar till de människor som de själva vill identifiera sig med. Detta kan förklara, åtminstone delvis, varför arkeologi är så populärt som det är. Arkeologi erbjuder upplevelser som passar många. Att besöka ett arkeologiskt museum eller en utgrävningsplats kan handla om historisk bildning, att vilja se antik konst, idylliserande rekonstruktioner av ett förflutet vardagligt liv, finna förankring i sin egen hembygd, eller om modern data-teknologi och skattletaräventyr i Indiana Jones-inspirerad stil. I varje möjligt motiv är det viktigt att komma ihåg att det underliggande målet för människor är förväntningen att få en särskild upplevelse i nuet, snarare än

att få svar på några specifika frågor de hade om det förflutna.

Hur kommer ”upplevelsesamhället” att fortsätta utveckla sig? Vid ungefär samma tidpunkt som Schulze skrev sin bok, publicerade den amerikanska marknadsföringsprofeten Faith Popcorn sin ”Popcornrapport” (1992) där hon förutspådde framtidsrender och rådde näringslivet att anpassa sina produkter till dessa. En av dessa framtidsrender handlar om ”fantasiäventyr”, det vill säga temporära ”wild-and-crazy”-flykter från verkligheten till en annorlunda, exotisk värld. Popcorns förutsägelse var att produktattraktion kommer att skapas genom att erbjuda det säkra och förtrogna i kombination med äventyrliga, exotiska eller sensuella överraskningar. Och vad kan vara mer säkert och förtroget och samtidigt äventyrligt och annorlunda än att besöka en arkeologisk utgrävning eller utställning nära ditt eget hem för att se och ta på olika fornlämningar, ben och fynd? Där arkeologerna, ”vetenskapens cowboys”, även berättar för dig om människor från främmande kulturer, som levde och dog på denna plats för länge, länge sedan... Sett på detta vis kan arkeologin ha en stor likhet med Popcorns fantasiäventyr.

* * *

Den danske framtidsforskaren Rolf Jensen vidareutvecklade denna diskussion i sin bok ”Drömsamhället” (1999). Jensen argumenterade för att allt fler konsumenter numera köper

berättelser tillsammans med produkter. När vi köper ägg, till exempel, så är vi beredda att betala lite mer för att få höra en berättelse om frigående höns i en idyllisk lantlig miljö. På samma vis är vi beredda att skänka pengar till Amnesty International eller Greenpeace. Förutom allt annat de gör så säljer de även berättelser till oss om att rädda människor eller naturmiljöer som vi engagerar oss starkt för. Reklam blir därmed alltmer känslomässigt och talar till våra hjärtan, snarare än till våra hjärnor.

Några särskilt känsloladdade berättelser har funnits hos oss under en längre tid. De inkluderar berättelser om nationer, politiska ideologier och religioner. Även om få arkeologer är stolta över det, så har de tidigare bidragit mycket starkt till alla dessa ”stora” berättelser (Kohl & Fawcett 1995). Det omfattande lagskydd som fornminnen har och den nimbus som ”forntemplen” arkeologiska museer och institutioner kan utstråla, har sin grund i den mycket starka koppling som finns mellan arkeologi och berättelser om de moderna nationernas ursprung. Bara relativt nyligen har fokuseringen på det ”nationella arvet” förskjutits till en fokusering på ”kultur-arvet” (Grundberg 2004). Idag uppstår nya berättelser. De är karakteristiska för det blivande ”drömsamhället” som vi kommer att leva i framtiden. Enligt Jensen kan tre av de sex viktigaste berättelserna bli delvis berättade genom arkeologins hjälp (se även Holtorf 2004a, 2004b).

Den första berättelsen handlar om äventyr. Arkeologi är särskilt ägnat för äventyrsberättelser om fantastiska upptäckter på exotiska ställen. Tänk bara på Indiana Jones och Lara Croft!

Den andra berättelsen handlar om omsorg. I drömsamhället har människor ett ökande behov av att få ge omsorg och vård. De tycker om att ta hand om husdjur och rädda valar från utrotning. Röda Korset har ett högt anseende världen över, därför att de reservationslöst tar hand om och erbjuder hjälp till människor. På samma vis presenteras arkeologi idag som att handla om att vårda och bevara historiska platser som icke-förnyelsebara resurser, om att rädda värdefulla historiska objekt, eller åtminstone deras vetenskapliga information från förstörelse genom den moderna utveckling de så lätt hamnar i vägen för.

Den tredje berättelsen handlar om trygghet. I en osäker och ständigt föränderlig värld har människor ett behov av trygghet i sina liv och garanti för säkra värden i traditioner och värderingar. De tycker om att romantisera det förflutna. De tror mer på etablerade varumärken än på nya produkter. Bland de teman som dessa varumärken baserar sig på, finns stereotypa bilder av det förflutna. En del av dessa stereotyper har nästan blivit varumärken för arkeologin själv. Jensens exempel inkluderar bilden av det klassiska Grekland med ljusa tempel med doriska kolonner och diskuterande filosofer på marknadstorget.

Han refererar också till bilden av skandinaviska vikingar som drog ut i sina långskepp för att plundra främmande kuster, samtidigt som de behöll sin renhet och dygd. Sinnesfrid och trygghet kan också frammanas genom berättelser som förankrar våra dagliga rutiner tillbaka in i det avlägsna förflutna. Exempel på nyhetsrubriker kan till exempel vara "Pendlare redan på stenåldern" (Helsingborgs Dagblad, 25 oktober 2002) eller "Norrbotten mångkulturellt redan för 10 000 år sedan" (Norrländska Socialdemokraten, 19 september 2003). Hyllandet av ursprung erbjuder trygghet i en osäker samtid.

* * *

De böcker jag refererat till är knappast dagsfärska. Ändå verkar mycket av vad de handlar om fortfarande vara aktuellt. Om Schulze, Popcorn och Jensen har rätt, så är detta en tid där arkeologi skulle kunna hävda sig väl. En titt på TV-program, romaner, faktaböcker, serier, filmer och tidningsartiklar visar att arkeologi är ett mycket populärt tema i många genrer inom populärkulturen. Publika dagar vid utgrävningar, som Arkeologidagen, är också vanligtvis mycket väl besökta. Jag har tidigare nämnt vilken framgång von Dänikens Mysteriepark har blivit.

Den fascination som arkeologi möts av på det publika, populära planet skulle dock kunna bero på något annat än vad arkeologer - smickrade över det intresse de får - ofta tror.

Arkeologi erbjuder upplevelser som attraherar många människor. Intressant nog så handlar många av dessa upplevelser och berättelser om att "uppleva" arkeologi i samtiden. Dominerande teman är att gräva ut antika lämningar, upptäcka skatter, rädda arkeologiska platser och utforska våra ursprung med modern teknologi (Holtorf 2004a). För de flesta är själva forskningsprocessen det mest spännande med arkeologin. Arkeologiska resultat i form av insikter om det förgångna är bara intressanta så länge de kan relateras till samtida klichéer överförda till förfluten tid, som till exempel i rubriken "Göteborgarna är egentligen tyskar" (Aftonbladet, 19 oktober 2002). Det blir då tydligt att frågan om vilken mening arkeologi har i samhället handlar mer om metaforer och samtidsbundna klichéer än om något verkligt sökande efter historiska sanningar och fakta. Från en rent akademisk synvinkel kan denna slutsats synas både deprimerande och djupt oroande.

Men som den brittiska arkeologen Julian Thomas argumenterar för (2004), så är det vetenskapliga arkeologiska projektet oupplösligt förbundet med en modernistisk världssyn. Den kunde bara ha fötts ur en modern världsåskådning och är intimt förbundet med de förutsättningar som moderniteten utvecklade över de senaste århundradena i västvärlden. Björn Magnusson Staaf (2000) argumenterade på ett liknande sätt för att den nutida arkeologin är präglad av modernismens principer. Om

META NR 3 2004

denna värld och dess förutsättningar nu förändrar sig, undrar Thomas (2004, s 223) och Staaf (2000, s 192) om det betyder att den vetenskapliga arkeologin samt kulturarvsförvaltningen också kommer att behöva förändra sig, för att kunna vara relevant för ett blivande upplevelse- eller drömsamhälle, eller vad vi nu väljer att kalla det. Behöver ett nytt samhälle en ny arkeologi? Kommer populärarkeologi att visa vägen? Som jag redan antytt, bidrar populärarkeologi redan till några av de teman och berättelser som på ett allt mer uttalat vis skapar orientering och livskvalitet för människor idag. Men det är dataspelsföretag, Hollywoodbolag och folk som von Däniken som i nuläget gynnas mest av denna populärarkeologi.

Professionella arkeologer skulle ha stor nytta av att fundera över de upplevelser som gör arkeologi attraktivt i populärkulturen och i vilken relation deras egen verksamhet bör stå till dessa (jfr. Holtorf 2004b). Arkeologidagen

kan vara en bra dag för att fundera över dessa frågor, kanske medan man blir visad runt på en arkeologisk utgrävning i sin hembygd. Det kan bli ett fantasiäventyr!

Anmärkning:

Ursprungligen skrev jag den här texten i samband med Arkeologidagen 2004 (se <http://www.raa.se/arkdag/>). Det grundläggande arbetet har utförts hos Riksantikvarieämbetet i Stockholm och finansierats av Europeiska Kommissionen genom ett Marie Curie-stipendium. Ansvar för innehållet av texten ligger uteslutande hos mig. Tack till Jonas Grundberg för översättningen och till Nanouschka Myrberg för ytterligare tips.

Dr Cornelius Holtorf är Marie Curie-stipendiat på Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Under de senaste två åren har han arbetat med projektet "The Portrayal of Archaeology in Contemporary Popular Culture - opportunity or obstacle for the promotion of the cultural heritage?"

CORNELIUS HOLTORF

Referenser

- Agenda Kulturarv 2004. *Människan i centrum. Agenda Kulturarvs programförklaring.*
Tillgänglig på <http://ux-ra-kmsap2.raa.se/opencms/export/agendakulturarv//dokument/Arkiv/Programforklaring/Slutver.PF.pdf>
- Grundberg, J. 2004. *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning.*
- Holtorf, C. 2004a. Doing archaeology in popular culture. I: H. Bolin (ed.) *The Interplay of Past and Present*, pp. 40-48.
- Holtorf, C. 2004b. The Portrayal of Archaeology in Contemporary Popular Culture. Opublicerat bokmanus.
- Holtorf, C. (i tryck) *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture.*
- Jensen, R. 1999. *The Dream Society. How the coming shift from information to imagination will transform your business.*
- Kohl, Philip och Clare Fawcett red. 1995. *Nationalism, politics and the practice of archaeology.*
- Liliequist, I. 2004. Kulturarvet ska ges en större plats i samhället. *Svenska Dagbladet*, 5 april 2004.
- Lucas, G. 2004. Modern Disturbances: On the Ambiguities of Archaeology. *Modernism/modernity* 11, 109-120.
- Magnusson Staaf, B. 2000. The Rise and Decline(?) of the Modern in Sweden. *Current Swedish Archaeology* 8, 179-194.
- Popcorn, F. 1992. *The Popcorn Report. Revolutionary Trend Predictions for Marketing in the 1990s* [1991].
- Schulze, G. 1993. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart* [1992]. 3rd edition.
- Thomas, J. 2004. *Archaeology and Modernity.*
- Tollin, C. 2004. Fortid utan framtid. *Svenska Dagbladet*, 22 mars 2004.

Arkæologi, filosofi og retorik

Jes Wienberg

Abstract

Archaeology, philosophy and rhetoric

A review and faculty opposition of Asgeir Svestad's doctoral dissertation "Finn din egen filosof" ("Find your own philosopher") presented at the University of Tromsø, Norway, February 2004. The dissertation critically examines an article by Lise Nordenborg Myhre and the doctoral dissertations by Johan Hegardt, Håkan Karlsson and Michel Notelid.

Arkæologi eller uarkæologi

Arkæologen Asgeir Svestads "Finn din egen filosof" (2003) er en tekst præget af filosofi, som undersøger og hårdt kritiserer andre arkæologers tekster, der også er præget af filosofi. De kritiserede tekster skulle ifølge Svestad ikke repræsentere arkæologi, men filosofi, kunst eller religion (Svestad 2003, s 4). Svestad kalder dem "uarkæologi"! Spørgsmålet er da, om Svestads egen tekst, "Finn din egen filosof", der her fremlægges for graden "doctor artium", repræsenterer arkæologi eller uarkæologi?

Arkæologiens orden

Siden sin oprindelse har arkæologien indgået metodiske alliancer med adskillige andre discipliner. I mødet med andre er dannet vedvarende eller kortvarige hybrider som historisk arkæologi, etnoarkæologi og social arkæologi. I 1980'erne og 90'erne, altså samtidig med at post-processualismen vandt udbredelse, fandt arkæologien nye partnere i den historiske biografi, i idéhistorien og filosofien. Fokus lå ikke længere på fortiden, men på arkæologerne selv og på forestillingerne om fortiden, som de rekonstrueres og anvendes i nuti-

den. Der udkom således adskillige bøger, som granskede arkæologiens fremvækst og udvikling i et biografisk eller idéhistorisk perspektiv.

En af de centrale bøger var Asgeir Svestads magisterafhandling "Oldsakens orden" (1995), der belyste arkæologiens fremkomst inspireret af den franske idéhistoriker og filosof Michel Foucault. I det hele taget fandt idéhistorikere og filosoffer vej til de arkæologiske tekster som autoriteter eller inspiratører. Undertiden kom idéhistorien og filosofien måske til at dominere, så det ikke længere handlede om arkæologi inspireret af filosofiske spørgsmål og metoder, men om arkæologer som idéhistorikere og filosoffer.

Med doktorafhandlingen "Finn din egen filosof" retter Svestad nu, som jeg opfatter det, en kraftfuld, overbevisende og lærerig kritik af den del af den postprocessuelle arkæologi, som skulle have udviklet sig til mere filosofi end arkæologi. Svestad vil genskabe orden i den arkæologiske teoridebat. Med et motto af den berømte Christian Jürgensen Thomsen: "Sagerne først" (Svestad 2003, s 270). Altså "Arkæologer, tilbage til oldsagerne!" - selv om den foreliggende afhandling absolut ikke handler om oldsager.

Find din egen filosof

Den fuldstændige titel på Asgeir Svestads afhandling er "Finn din egen filosof. Konfrontasjoner og

kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten". Hvad afhandlingen egentlig omhandler fremgår altså ikke af titlen, der gerne kunne have fået en mere præciserende undertitel.

Afhandlingen er i sin nuværende form en stencil på 287 sider. Afhandlingen rummer en indholdsfortegnelse og en indledning (s 1-6) efterfulgt af 4 hovedkapitler: Del 1 "Den som finner seg i viten" (s 7-54); del 2 "Arkeologiens stratifiserte tekster" (s 55-128); del 3 "Finn din egen filosof (eller: Lag din egen arkeologi)" (s 129-260); og del 4 "Nettet snører seg" (s 261-277). Afsluttende følger en litteraturliste (s 278-285) samt et slutord (s 286-287; i stedet for et forord). Er hovedkapitlerne få, findes dog et stort antal underkapitler, stedvis op til 4 niveauer.

Afhandlingen har henvisninger til den anvendte litteratur i den løbende tekst (Harvard-noter) og 37 kortere uddybende kommentarer i form af fodnoter. Der findes i hele afhandlingen ét enkelt billede, nemlig en model af en såkaldt panoptikon (fig 1, s 18). Dertil findes 2 egenartede tabeller med navne (fig 2, s 72; fig 3, s 105). For afhandlingen er en tekst om tekster - og jeg savner faktisk ikke flere illustrationer, ja billedet af panoptikonet er nærmest overflødig.

Er illustrationerne yderst få, er der til gengæld mange citater. Jeg har optalt citaterne til ikke mindre end 231. Når en tekst har mange citater, vil den

normalt opfattes som uselvstændig. Men jeg er helt enig i behovet for de mange citater for tekstanalysen.

Med teoretisk udgangspunkt i den franske idéhistoriker og filosof Michel Foucault og den franske antropolog og filosof Bruno Latour undersøger Svestad introduktionen og modtagelsen af den postprocessuelle arkæologi. Undersøgelsen fokuserer på de engelske arkæologer Michael Shanks og Christopher Tilley's to indflydelsesrige bøger, den "sorte" og den "røde" dvs. henholdsvis "Re-Constructing Archaeology" (1987) og "Social Theory and Archaeology" (1987). Særlig (mod)reaktionen hos den ledende amerikanske processualist, arkæologen Lewis R. Binford med bogen "Debating Archaeology" (1989) og den følgende debat inddrages i undersøgelsen. Svestad undersøger ikke så meget substansen i processualismen og post-processualismen som de retoriske teknikker og skjulte strategier, som anvendes for at fremme nye idéer eller forsvare de gamle.

Herefter udvælger Svestad 1 norsk tidsskriftsartikel og 3 svenske doktorafhandlinger i emnet arkæologi, der granskes kritisk. Det drejer sig om Lise Nordenborg Myhres "Metodiske refleksjoner" (1999), Johan Hegardts "Relativ betydelse" (1997), Håkan Karlssons "Re-Thinking Archaeology" (1998) og Michel Notelids "Det andra påseendet" (2000) med tillægget "Den omvända diskursen" (2001).

Fælles for teksterne er, at de forsøger at integrere filosofi i arkæologien.

Lise Nordenborg Myhre og Johan Hegardt knytter sig til Emmanuel Lévinas, Håkan Karlsson til Martin Heidegger og Michel Notelid især til Gaston Bachelard. Fælles for teksterne skulle også være, at de anvender, hvad Svestad benævner, en eklektisk retorik - dvs. filosoffer og filosofier, der er indbyrdes modstridende, tages til indtægt for et standpunkt.

Svestad finder, at den filosofiske retning, der især forekommer i svensk arkæologi, udspringer af nogle retoriske teknikker og skjulte strategier, som blev taget i anvendelse i en speciel situation, nemlig da postprocessualismen forsøgte at etablere sin position som ledende teoretisk retning indenfor arkæologien. Lignende strategier blev anvendt ved introduktionen af processualismen og i reaktionen mod postprocessualismen.

Svestads indgående undersøgelse afslører brugen af filosofi indenfor arkæologien i de nævnte eksempler, som fyldt med fejl, misforståelser, inkonsekvenser og tom retorik, der grænser til nonsens. Svestad finder, at afhandlingerne ikke er arkæologi, men "uarkæologi" og kritiserer, at de overhovedet er blevet accepteret som doktorafhandlinger i arkæologi. I stedet handler det om filosofi, kunst eller måske religion. Afsluttende definerer Svestad arkæologi som grundlæggende studium af "oldsakerne".

Afhandlingens sprog

Asgeir Svestads afhandling diskuterer og refererer til tekster, som i sig selv er vanskelige at læse med navne som Michel Foucault, Bruno Latour, Michael Shanks, Christopher Tilley, Lewis R. Binford, Johan Hegardt, Håkan Karlsson og Michel Notelid. Det er tekster præget af en akademisk, arkæologisk, sociologisk eller filosofisk jargon, der ofte mere vil opvise end oplyse, mere imponere end informere. Undertiden uddarter progstilen til manieret uforståelighed.

Som eksempel kan nævnes, at når Svestad forsøger at forstå Michel Notelids tanker, er han tvungen til at anvende det tynde tillæg ”Den omvända diskursen”, da hovedbogen ”Det andra påseendet” opfattes som mere eller mindre ubegribelig (Svestad 2003, s 194f). Notelids opponert, arkæologen Stig Welinder, kom til omtrent samme konklusion. Welinder skriver: ”Det är inte alltid lätt att följa Notelids poetiska och metaforiska språk och hans inflätade tankedjor.” Og Welinder betvivler, at nogen læser, inklusive Welinder selv, har forstået afhandlingens essens (Welinder 2002, s 318f). Alligevel konkluderer Welinder, at Notelids afhandling er præget af ”lärdom och tankedjup” (Welinder 2002, s 321).

Mit eget favoriteksempel, efter læsning af Svestads afhandling, er citatet fra Arnfinn Bø-Ryggs redegørelse for Martin Heideggers brug af begrebet ”væren”: ”Væren stifter det værendes

væren, det værende er værens værende. Væren tenkt ud fra differensen til det værende er det værendes grunn.” (Svestad 2003, s 166) Ved nærmere eftertanke tror jeg, at jeg forstår. Men det er nærliggende at blot opfatte ordene som poesi.

Svestads afhandling undersøger et antal tekster, som er vanskelige at læse, og hvor utilgængeligheden netop ikke er en tilfældighed, men ifølge Svestad kan være en af flere retoriske strategier. Men Svestads egen tekst bliver uundgåeligt også vanskelig at læse - eller i altfald tidskrævende. Og det er ikke for at den er på nynorsk, for det er den ikke. Som en formildende omstændighed er det dog mit indtryk, at Svestad har bestræbt sig på at skrive så klart og tydeligt, som emnet tillader.

Problemfelter

I det følgende vil jeg diskutere 6 problemfelter eller problematiske felter. For jeg mener, at Asgeir Svestads afhandling selv falder for noget af kritikken, som fremføres. Kort og godt vil jeg fremhæve nogle kontradiktioner og kritiske spørgsmål.

Oldsagsstudium

Ifølge Svestads egne formuleringer skulle en hovedsag for afhandlingen være, citat, ”Hva er egentlig arkeologi” eller ”hva kan arkeologi være” (Svestad 2003, s 4f). Og konsekvent afsluttes afhandlingen med en todel definition af arkæologien, dels som et studium af ”oldsakene” eller

”arkæologisk materiale” - og dels som en diciplineret praksis (Svestad 2003, s 261ff, 271). Sidstnævnte, at arkæologien er en given praksis, ligner påfaldende David Clarkes (og Håkan Karlssons) definition, at arkæologi er, hvad arkæologer gør. Men denne definition tager Svestad stærkt afstand fra (jfr. Svestad 2003, s 160). Og hvis det nu er så vigtigt, at arkæologer studerer oldsager og ikke idéhistorie eller filosofi, da opstår nye undrende spørgsmål:

Er det ikke sådan, at langt de fleste arkæologer allerede arbejder med oldsager? Hvorfor har Svestad ikke selv skrevet en doktorafhandling med udgangspunkt i oldsager? Og definerer Svestad oldsager som sager fra oldtiden dvs. udelukker en historisk tid?

Jeg er ikke uenig med Svestad i vigtigheden af oldsager. Men efter min opfattelse slår han åbne døre ind her. Langt, langt de fleste arkæologer arbejder - og har hele tiden arbejdet - med materielle spor fra fortiden - ved museerne, fylkerne, Riksantikvaren, NIKU og endog universiteterne. Teoridebatten har mest engageret ganske få af arkæologerne ved universiteterne. Men måske ser vi her en ny selvkritisk vending - efter den sproglige vending - nemlig en materiel. Jeg ser den her hos Svestad - og hos vejlederen Bjørnar Olsen med hans aktuelle artikel ”Material Culture after Text: Re-Membering Things” (Olsen 2003). Fra ting til tekster - og nu tilbage fra tekster til ting.

Desuden mener jeg, at Svestads opfattelse af arkæologi er alt for snæver. Det er alt for smalt at definere arkæologien til netop oldsagerne. Arkæologi anvender mange forskellige kategorier af især materielle kilder - ben, billeder, bygninger, pollen, landskab med mere. Omkring disse materielle spor kredser så en diskussion om metoder, teorier og ikke mindst brug, som må inkludere også idéhistoriske og filosofiske overvejelser, altså sådanne tekster som netop ”Oldsakenes Orden” og ”Finn din egen filosof”. Efter min mening er både Svestads magisterafhandling og hans doktorafhandling legitime som arkæologi! Jeg vil derfor gerne opfatte svaret ”oldsager”, som først og fremmest en retorisk markering af et behov for at gå tilbage til arkæologiens kerne efter nogle filosofiske excesser.

Jeg mener, at enten skulle afsnittet om arkæologien som et oldsagsstudium ud af afhandlingen - eller også skulle det udvikles. Det er således ikke tilfældigt, at eksamenskomiteen bad Svestad forelæse om ”Etter post-prosessualismen - Oldsakene i sentrum”. Men komitéen måtte konstatere, at Svestad her ikke satte oldsagerne i centrum, men snarere tekster om oldsager. Vi fik altså ikke rigtig et svar på, hvilke egne tanker Svestad har om, hvordan en arkæologi med oldsagerne i centrum konkret skulle kunne udvikles.

Accepterer man Svestads egne kriterier, oldsagsstudiet, så er afhandlingen ”Finn din egen filosof” ikke

arkæologi. For ifølge Svestad kan kritik af andre arkæologers brug af filosofi næppe være arkæologi. Tværtimod, det må være uarkæologi. Men grundlæggende finder jeg det ret ligegyldigt, om afhandlingen repræsenterer arkæologi eller filosofi. De metodiske grænser mellem fagene er historiske konstruktioner, der bør bruges kun så længe de er brugbare. I øvrigt kan vi trøste os med, at afhandlingen er fremlagt ikke for "doctor archaeologium", men for "doctor artium", altså humaniora alment eller de frie kunster.

Valg af tekster

Valget af afhandlingens 4 tekster eller personer er problematisk. Asgeir Svestad kalder dem repræsentative arbejder ved forskningsfronten (Svestad 2003, s 133f). Men det er ikke klart, hvorfor netop disse 4 vælges, hvordan de er typiske, om de tilhører forskningsfronten, og hvilken indflydelse teksterne har haft. Lise Nordenborg Myhres 8 siders artikel "Metodiske refleksjoner" står isoleret, næsten som et alibi for ikke kun at kritisere de andre, altså de svenske arkæologer. Og Michel Notelids todelte afhandling "Det andra påseendet" og "Den omvända diskursen" falder i en egen kategori, hvor én anledning til valget måske kan være, at den behandler et for Svestad velkendt tema radikalt anderledes jfr. "Oldsakenes ordning". Det som er principielt fælles for de 4 tekster eller arkæologer kunne således udvikles. Det er måske 4 illustrative eksempler på tvivlsomme forsøg på synteser af

arkæologi og filosofi, men deres indflydelse er minimal. De er således hverken repræsentative for arkæologien som helhed eller for den arkæologiske teoridebat. De er end ikke typiske for den svenske arkæologiske teoridebat.

Der havde været mulighed for at inddrage andre eksempler som den norske arkæolog Anne-Sophie Hygens rapport "Fornminnevern og forvaltning" (Hygen 1996), hvor både omslaget og indholdet præges af filosofierne Ludwig Wittgenstein og Martin Heidegger. Ville mon det entydigt negative billede af den filosofiske arkæologi være blevet svækket eller styrket ved at undersøge tekster af andre end Lise Nordenborg Myhre, Johan Hegardt, Håkan Karlsson og Michel Notelid?

De 4 udvalgte afhandlinger, og de efterhånden mange andre artikler med samme teser, ignoreres formentlig af de fleste, simpelthen fordi de anses for ulæselige og irrelevante. Én af dem (Notelid) blev i første omgang stoppet og måtte komme med et forklarende tillæg for at kunne disputere. Eksemplerne repræsenterer således snarest en skyttegrav langt fra fronten.

Væren

For nogle år siden læste jeg Håkan Karlssons artikel "Conversation in Front of a Megalith", trykt i tidsskriftet "Current Swedish Archaeology" med stigende undren. Artiklen er udformet som en samtale foran en stengrav i Västergötland mellem 3 arkæologer,

nemlig en processualist, en post-strukturalist og en kontemplativ, hvor sidstnævnte ("the good guy") er optaget af Heideggers værens-begreb (Karlsson 1999).

Min undren skyldes, at jeg ikke kunne forstå, hvad begrebet væren konkret kunne tilføje arkæologien. Ordet megalit kunne gennem hele artiklen uden videre erstattes med "lokomotiv" - ligesom de 4 fotografier kunne udskiftes med fotografier af tog. Der var ingen som helst sammenhæng mellem arkæologien og de filosofiske betragtninger.

Videre bliver jeg skeptisk, når Karlsson i flere sammenhænge hævder, at begrebet væren er fundamentalt og altafgørende, men samtidigt virker ubegribeligt. Det minder om begrebet Gud - i følge de allerede troende altafgørende, men samtidigt ufatteligt. Jeg har således fuld forståelse for Asgeir Svestads indgående og overbevisende kritik af Håkan Karlssons afhandling "Re-Thinking Archaeology". Svestad efterlyser et studium af arkæologiens egen væren, og han viser, hvordan Karlsson ikke selv kan forklare, hvad væren er for noget. I stedet fremmaner Karlsson med stadige gentagelser sit budskab. Kort sagt, det handler ikke om videnskab, men om tro (Svestad 2003, s 179f, 182ff). Det er stærke ord. Jeg efterlyser derfor et mere udviklet resonnement med flere argumenter i afhandlingen om forskellen mellem videnskab og tro.

Iøvrigt har arkæologen Påvel Nicklasson tidligere fremført kritiske syns-

punkter på Karlssons licentiafhandling (Nicklasson 1998), der minder om Svestads kritik, men der henvises ikke til Nicklassons anmeldelse i "Finn din egen filosof".

Retorisk selvkritik

I afhandlingen kritiserer Asgeir Svestad brugen af såkaldte "Critical remarks". De "kritiske bemærkninger", eller "egen-eksamination", er afsluttende kapitler, hvor forfatteren fører en diskussion med sig selv, stiller spørgsmålene og kommer med svarene, og dermed giver en slags brugsanvisning for teksten. Oprindelsen til fænomenet skulle være hos Michel Foucault, og teknikken anvendes senere af eksempelvis Christopher Tilley og af Håkan Karlsson i "Re-Thinking Archaeology" (Karlsson 1998, s 221ff). Svestad opfatter det som en retorisk teknik, der umiddelbart fremstår som selvkritik, men reelt skal skjule inkonsekvenser og problemer og dermed styre tolkningen af teksten (Svestad 2003, s 182ff).

Men Svestad anvender efter min opfattelse samme retoriske selvkritik mindst 3 gange: I kapitlet "Oppsummert fravær", hvor han kommenterer sin egen kritik af Karlssons afhandling (Svestad 2003, s 187ff); i refleksionerne om det at disputere (Svestad 2003, s 258f); og i det afsluttende kapitel "Tilføjelser", hvor han kommenterer, hvordan hans egen afhandling kan (mis)opfattes (Svestad 2003, s 276). Jeg vil således hævde, at Svestad er inkonsekvent i

forholdet mellem sin kritik af retorik og sin egen retoriske praksis.

Ansvar

I "Finn din egen filosof" (og også mundtligt ved oppositionen) udpeger Asgeir Svestad navngivne professorer i Uppsala og Göteborg (Bo Gräslund og Frands Herschend i Uppsala; Kristian Kristiansen og Jarl Nordbladh i Göteborg) som ansvarlige, eller medansvarlige for, at afhandlinger af Johan Hegardt, Håkan Karlsson og Michel Notelid er blevet accepterede for doktoreksamen. Svestad lægger et ansvar på, hvad han benævner "etablissementet", som skulle have "velsignet" afhandlingerne lige som antologien "Philosophy and Archaeological Practice" (Holtorf & Karlsson 2000). Og han mener, at især én vejleder (Bo Gräslund) gennem at støtte Notelids afhandling har brudt med sine egne tidligere formulerede idealer om at tænke og skrive klart (Svestad 2003, s 256ff). Lidt inkonsekvent lægges derimod intet ansvar på redaktionen ved tidsskriftet "Primitive tider", som tillod publicering af Lise Nordenborg Myhres artikel.

Svestad synes imidlertid ikke at have noteret, at reglerne i Sverige er anderledes end i Norge. Vejlederen, og eventuelt yderligere personer på instituttet, vil kommentere manus og så anbefale, at nu er afhandlingen moden til at lægges frem. Men doktoranden kan vælge at fremlægge afhandlingen, uanset hvad vejlederen mener. Det er alene komiteen, som

afgør, om den godkendes, altså ikke vejlederen og ikke opponenter. Og det sker først efter disputationen.

Med tanke på den hårde kritik af navngivne personer, burde Svestad mere konkret have undersøgt, hvordan det svenske system fungerer, og hvem som faktisk på nævnte tidspunkt var involverede og hvordan. Svestad kunne således have kontaktet vejledere, opponenter og komitémedlemmer og anvendt dem som kilder i undersøgelsen. For jeg skulle ikke, med tanke på erfaringen fra andre kontroversielle afhandlinger, ville lægge så stor vægt på, hvem en doktorand tager som gidsler i et forord.

Hensigter

Hovedtanken med "Finn din egen filosof" skulle ifølge Asgeir Svestad være at finde ud af, hvad der er arkæologi (Svestad 2003, s 4f). Jeg er ikke overbevist om, at dette er den egentlige målsætning. Den røde tråd, der slutter i en definition af arkæologien som et oldsagstudium, virker pålagt. Ser man på, hvad Svestad faktisk gennemfører over 287 sider, skulle målsætningen kunne formuleres som at vise "Hvad arkæologi ikke bør være". Hovedsagen, ikke den røde tråd, men det røde reb, fremstår som kritik af et arkæologisk (mis)brug af filosofi. For afhandlingen er grundlæggende kritisk, dvs. den præsenterer ikke nogen ny tese eller et nyt alternativ. Svestad afsløres måske i sin metaforiske kapitelrubrik "Nettet snører seg" (Svestad 2003, s 261). Svestad synes være ude for at fange fisk - skidtfisk.

Jeg undrer mig over, om Svestad har en skjult agenda? Handler afhandlingen om at tilrettevise et (særligt svensk) kætteri fra det, som han kalder den klassiske postprocessualisme? Eller handler afhandlingen om en filosofernes kamp, altså hvilke filosoffer arkæologien bør alliere sig med: Foucault og Latour kontra Lévinas, Heidegger og Bachelard?

Arkæologi, filosofi og retorik

Hvordan skal arkæologer forholde sig til uarkæologi? Asgeir Svestad har givet et eget klart svar med sin afhandling: Svestad vælger at undersøge, afsløre og kritisere. Men strategien kunne have været anderledes.

Uarkæologi må være noget, som uretmæssigt udgiver sig for at være arkæologi. Det er samme som definitionen af pseudovidenskab. Og hvad gælder pseudovidenskab, pseudoarkæologi eller alternativ arkæologi, så findes en debat om strategier: Passivt ignorere, aktivt kritisere og tilbagevise, forsøge at forstå eller øge formidlingen for at mindske efterspørgslen (jfr. Wienberg 2001; 2004).

Med tanke på hvor få som formodentlig har læst og forstået de valgte 4 tekster, havde det været fristende at ignorere dem. At lade dem gå i glemmebogen. Ved at undersøge, afsløre og kritisere risikerer Svestad modindlæg fra såvel de kritiserede

arkæologer, som fra deres vejledere. Svestad kan let havne i en polemik fuld af retorik og strategier, som blot bringer endnu mere opmærksomhed til det kritiserede. Og jeg tror ikke et sekund, at han kan overbevise de kritiserede - uarkæologerne - om at deres tekster ikke repræsenterer arkæologi eller skulle være dårlige. En fristende strategi kommer således til udtryk i begrebet "la-væren" (jfr. Svestad 2003, s 188).

Men kritikken har flere vigtige funktioner: Arkæologien, lige som videnskaben alment, udvikles i et vekselspil mellem såvel formuleringen af nye dristige (hypo)teser, som ved kritik af de allerede etablerede teser. Og alle behøver ikke nødvendigvis bidrage til begge. Dertil har kritikken en oplysende funktion. Når den er bedst, fungerer den som en vejledning for "almenheden" af arkæologer, der måske er nysgerrige på den filosofiske arkæologi eller arkæologernes filosofi, men ikke selv orker eller evner at vurdere filosofiens brugbarhed. Svestad har her en dobbelt mission, som jeg kan sympatisere med, og som gør hans afhandling dobbelt meningsfuld. Med tanke på emnet og sproget, når han dog næppe mange uden for kredsen af arkæologer, som allerede er engagerede i teori og filosofi. Afhandlingen må derfor kompletteres med en sammenfatning - og følges op af kortere artikler.

For at konkludere: Asgeir Svestad har påtaget sig en vanskelig opgave, nemlig

at undersøge, afsløre og kritisere nogle tendenser indenfor arkæologien, der har behov for et kvalificeret modspil. Svestads afhandling "Finn din egen filosof" er teoretisk meget bevidst og anvender selv aktivt filosofi. Undersøgelsen gennemføres yderst grundigt og er overbevisende i sine hovedkonklusioner. I dette tilfælde fremfører Svestad en sønderlemmende kritik af en eklektisk filosofitradition indenfor arkæologien. Han afslører, at det ubegribelige i teksterne hverken er lærd eller dybsindigt, men netop ikke-begrebet og dermed irrelevant. Med ord hentet fra forfatteren H. C. Andersen fælder Svestad den metaforiske dom: "Kejserens nye klæder!" (Svestad 2003, s 225, 225f). Og jeg vil tillægge dommen: Det dunkles banalitet!

Nu tilbage til mit indledende spørgsmål: Repræsenterer Asgeir Svestads afhandling "Finn din egen filosof" selv arkæologi eller uarkæologi? Mit svar er, at den selvfølgelig er en del af en bred arkæologi, der strækker sig fra oldsagsstudiet til abstrakte debatter. Det betyder så, at også de 4 kritiserede tekster er arkæologi! Svestad vil udvikle arkæologien ved at kritisere nogle tekster, som har anvendt et filosofisk perspektiv på arkæologien. Og i det mindste har Nordenborg Myhre, Hegardt, Karlsson og Notelid samme ambition for at udvikle arkæologien med et filosofisk perspektiv, hvor de dog i følge Svestad mislykkes fatalt. Det afgørende her er ikke, om det er arkæologi eller ej, men om teksterne

er overbevisende eller inspirerende, altså om de udvikler debatten og kundskaben om fortiden.

Hvilke konsekvenser skal vi så drage af afhandlingens kritik? Skal alle vi arkæologer, inklusive Svestad selv, marchere tilbage til oldsagerne? Nej! At lade kritikken betyde, at alliancen med filosofien helt ophører, ville være en overdreven reaktion. Det er netop i mødet hen over faggrænserne, at noget nyt og uventet kan udvikles. Derimod viser "Finn din egen filosof", at brugen af filosofien, når den forekommer, behøver blive bedre. Vi skal altså ikke ophøre med den arkæologiske filosofi, men fordre, at den er relevant og mere stringent. Arkæologer skal - fri af autoritetstro - fortsætte med at selv filosofere og at inspireres af filosofier og filosoffer. For der vil altid være behov for at kritisk tænke over de grundlæggende udgangspunkter for vore forestillinger om fortiden. Og et behov, ikke at forglemme, for at siden omsætte tankerne i arkæologiens praksis.

Som en konsekvens af afhandlingen tror jeg heller ikke, at arkæologer hverken bør eller kan overgive retorikken. Så snart arkæologien præsenteres i form af en fortælling, tilkommer uundgåeligt litterære virkemidler for at fange opmærksomheden og overbevise læseren. Retorik i betydning "talekunst" eller veltalenhed kan vi ikke la-være. Men Svestads bevidstgørelse om retorikken er oplysende.

META NR3 2004

Norske doktorafhandlinger har som her ofte form af en stencil ved selve disputationen. Meningen er, at doktoranden skal tage ved lære af oppositionen og senere publicere afhandlingen som en bog. I realiteten betyder det, at nogle afhandlinger aldrig kommer i tryk, for den nye doktor bliver optaget af andre tidskrævende opgaver. Lad mig derfor afslutte med at opfordre til, at "Finn din egen filosof" snart kommer som en bog. Teoridebatten behøver dette kritiske indlæg - og afhandlingen fortjener at komme i tryk.

Jes Wienberg er professor i middelalderarkæologi ved Institutionen för Arkeologi och Antikens historia i Lund. E-post: Jes.Wienberg@ark.lu.se

---

Note

Teksten gengiver hovedlinjerne i min fakultetsopposition ved disputationen ved Universitetet i Tromsø 27. februar 2004. Tak til Inge Dam (Nyborg) for revision af sproget.

Litteratur

- Binford, L R. 1989. *Debating Archaeology*.
- Hegardt, J. 1997. *Relativ betydelse. Individualitet och totalitet i arkeologisk kulturteori*. Occasional Papers in Archaeology 12 (Uppsala).
- Holtorf, C & Karlsson, H (eds). 2000. *Philosophy and Archaeological Practice. Perspectives for the 21st Century*.
- Hygen, A-S. 1996. *Fornminnevern og forvaltning. En teoretisk og metodisk tilnærming til planlegging og praksis i fornminnevernet*. NIKU Temahefte 1.
- Karlsson, H. 1998. *Re-Thinking Archaeology*. Gotarc Series B, Gothenburg Archaeological Theses 8.
- Karlsson, H. 1999. Conversation in Front of a Megalith. A Contemplative Approach to Archaeology and Our Interpretative Existence. *Current Swedish Archaeology* 7.
- Myhre, L. Nordenborg. 1999. Metodiske refleksjoner. *Primitive tider*.
- Nicklasson, P. 1998. Recension av Håkan Karlsson, "Being and Post-processual Archaeological Thinking. Reflections upon Post-processual Archaeologies and Anthropocentrism" (1997). *Fornvännen*, årg. 93.
- Notelid, M. 2000. *Det andra påseendet. En studie av övergångar i den arkeologiska disciplinens historia*. Occasional Papers in Archaeology 22 (Uppsala).
- Notelid, M. 2001. *Det andra påseendet, del II. Den omvända diskursen*. Occasional Papers in Archaeology 23 (Uppsala).
- Olsen, B. 2003. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36: 2.
- Shanks, M & Tilley, C. 1987a. *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*. New Studies in Archaeology.
- Shanks, M & Tilley, C. 1987b. *Social Theory and Archaeology*.
- Svestad, A. 1995. *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*.
- Svestad, A. 2003. *Finn din egen filosof. Konfrontasjoner og kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten*. Avhandling til graden Doctor Artium. Institutt for arkeologi - Det samfunnsvitenskapelige fakultet - Universitetet i Tromsø. (stencil)
- Welinder, S. 2002. Recension av Michel Notelid, "Det andra påseendet" (2000), "Den omvända diskursen" (2001). *Fornvännen*, årg. 97.
- Wienberg, J. 2001. Arkæologi, pseudoarkæologi og sakral topografi. *META* 2001: 4.
- Wienberg, J. 2004. Sakral geometri - veje og vildveje til viden. *Ordning mot kaos. Studier av nordisk førkristen kosmologi*. (Red.) Anders Andrén m fl. Vägar till Midgård 4.

Hvorfor oldsakene må komme først. Svar til Jes Wienberg.

Asgeir Svestad

Abstract

Why artifacts must come first. Reply to Jes Wienberg.

Response to Jes Wienberg's review of Asgeir Svestad's doctoral dissertation "Finn din egen filosof".

Innledning

Jes Wienberg opponerte i vinter i Tromsø på mi doktorgradsavhandling "Finn din egen filosof" og publiserer nå sin opposisjon i dette nummeret av META. Jeg er glad for å få denne anledningen til å gi mine kommentarer og vil her forsøke å tydeliggjøre noen av mine viktigste argumenter.

"Finn din egen filosof" er en meta-arkeologisk tekstanalyse. På sett og vis anvender den også arkeologiens metode ved å grave fram "kulturlag-enes" (les: tekstenes) skjulte ting og tolke dem. Avhandlinga har slik til hensikt å vise hvordan retoriske teknikker, skjulte strategier og maktrelasjoner påvirker den arkeologiske kunnskapsproduksjonen. Disse oppfatter jeg som like avgjørende for

arkeologers vitenskapelige resultater og oppfatninger som de mer uttalte. De påvirker hva arkeologer skriver, sier og gjør - så vel som det de ikke skriver, ikke sier og ikke gjør. De kan også lede oppmerksomheta vekk fra viktige ontologiske og epistemologiske vilkår, som f.eks. hva som ligger til grunn for den vitenskapen man representerer og hvorfor man tilhører nettopp denne. Nettopp en slik tilstand meiner jeg å påvise i vår del av arkeologiverdenen. Denne uoppmerksomme tilstanden meiner jeg er avsporende for faget, gitt de *modernitetsbetingelsene* arkeologi kom til under og fremdeles står i forhold til. Med modernitet forstår jeg nettopp erkjennelsen om å produsere *arkeologisk* kunnskap som noe annet enn f.eks. filosofisk kunnskap; innsikten i at den faglige erkjennelsen er situert og foregår

innafor bestemte rammer og premiser. Noe av siktemålet er slik å minne om hvorfor arkeologi er nettopp *arkeologi* og ikke filosofi, men dette medfører ikke at arkeologi ikke kan være filosofisk.

Jeg skal innrømme at avhandlinga har sine svake sider og kan derfor forstå noe av Wienbergs kritikk. Enkelte aspekter og sammenhenger kunne opplagt vært poengtert bedre, og jeg kunne av forskjellige grunner gitt avhandlinga et større tekstlig grunnlag. Jeg synes det er hyggelig at Wienberg oppfatter avhandlinga som både lærerik og bevisstgjørende på flere områder og dermed også som publiseringsverdig. Når det er sagt, er det likevel mitt inntrykk at han ikke er tilstrekkelig åpen for avhandlingas grunnlag, perspektiver og siktemål. Hans lesning blir avsporende på sentrale punkter, slik mye av kritikken bare blir relevant i forhold til hans definerte kontekst - ikke avhandlingas. Jeg har allerede sagt noe vesentlig om hvilken analyse min avhandling er og hva den sikter mot. I det følgende skal jeg forsøke å presisere dette som svar på Wienbergs kritikk.

Hvorfor kommer oldsakene først?

En viktig forutsetning for avhandlinga kommer til uttrykk i dens innledning, der jeg sier følgende:

Grensa for hva som er og ikke er arkeologi synes (for meg) å ha blitt stadig mer

uklar, og det virker som om en har bevegde seg lenger og lenger vekk fra det som 'egentlig' er arkeologi - det som har vært arkeologiens egenart; studiet av oldsakene, de kulturhistoriske prosessene, det lange tidsperspektivet - og det teoretiske, sosiale og forskningshistoriske grunnlaget for denne vitenskapelige praksisen. (Svestad 2003:3).

I tråd med dette er siktemålet å undersøke hva som skal til for at en tekst skal kunne kvalifisere som arkeologi. Er det - for å si det enkelt - tilstrekkelig bare å benevne den som arkeologi? Mitt svar til dette er avkreftende, og når jeg som en del av det bl.a. refererer til C.J. Thomsens kjente motto "Sagerne først", så er det for å si *noe vesentlig* om fagets ontologiske og epistemologiske fundament; hvordan det relaterer seg til et sett med modernitetsbetingelser som faget kom til igjennom ved overgangen til 1800-tallet. På dette grunnlaget står Thomsens utsagn fram som arkeologiens kvintessens og er ikke bare en retorisk markering. Det kan derfor ikke være det at vi er filosofiske som først og fremst gjør oss til arkeologer, men det faktum at våre *primære* vitenskapelige objekter er oldsaker og fortidige samfunn som disse en gang oppsto i. Denne unike betingelsen er nøye forbundet med modernitet, slik det bare er arkeologene som forholder seg eksklusivt til den i en vitenskapelig forstand - og slik skiller den også arkeologene fra filosofene eller geologene. Dette betyr sjølsagt ikke at det bare er tekster som omhandler forhistorisk

materiale som er arkeologiske, men dersom vi ikke tar hensyn til dette vilkåret - *på en eller annen måte* - i vår *teoretiske/filosofiske, forsknings-historiske* eller *praktiske* tilnærming, blir vi etter mitt syn raskt alt annet enn arkeologer.

Det er noe av dette - sjølsagte - jeg ønsker å minne om og diskutere, men altså ikke utarbeide ei ny arkeologisk tilnærming til. Jeg meiner dermed ikke at arkeologer flest ikke er klar over eller ikke tar hensyn til disse betingelsene, men jeg meiner hensynet til dem mangler i en del teoretiske arbeider som har kommet til uttrykk i skandinavisk og særlig svensk arkeologi i de siste ti årene; dette på tross av titler som f.eks. "Re-Thinking Archaeology" (Karlsson 1998), "Philosophy and Archaeological Practice" (Holtorf & Karlsson 2000), eller "Micro-archaeology, Materiality and Social Practice" (Cornell & Fahlander 2002a).

Hva kan så arkeologi være eller ikke være?

Det er hensynet til denne modernitetsbetingelsen som mangler når Hegardt (1997) og Myhre (1999) basert på fundamentaletikken til Emmanuel Lévinas synes å gjøre forhistoria/fortida til primært en etisk størrelse. Denne størrelsen (altså forhistoria/fortida) skal ifølge dem forstås som seg sjøl på sine egne premisser. I utgangspunktet er det oldsakene som er våre primære vitenskapelige "vit-

ner" om forhistoria/fortida. Vår forståelse av forhistoria/fortida må også finne sted gjennom oldsakene, men hvordan de skal kunne forstås på andre enn våre premisser, blir vanskelig å begripe. Tar man Hegardt og Myhres forståelse av forhistoria/fortida på alvor blir oldsakene etter mitt syn overflødige - i alle fall i en arkeologisk, vitenskapelig forstand. På den måten får deres metodiske anvendelse av Lévinas' fundamentaletikk også karakter av å være mystikk.

Det er etter mitt syn like betegnende når Karlsson (1998) definerer arkeologi med hva arkeologer gjør og refererer til David Clarkes utsagn "Archaeology is what archaeologists do". Karlsson lar utsagnet stå som en udefinert og ultimatt begrunnelse for hva faget er. Det kan logisk sett like godt erstattes med utsagn som "arkeologi er hva filosofer gjør" eller "arkeologi er hva historikere gjør". Karlsson inntar slik en posisjon som jeg vil omtale som *ontologisk relativisme* og tar slik ikke tilstrekkelig hensyn til at arkeologi ikke bare dreier seg om å gjøre, men også om noe som *er*.

Det er også betegnende når Notelid (2000, 2001) gjør "runene" (dvs. naturlige sprekker) i bergene ved Runamo like arkeologiske og reelle som virkelige runer, og vil at slike oppfatninger skal danne grunnlag for en ny form for romantisk arkeologi. Når Notelid i tillegg skriver som om han er til stede både her og nå og i romantikken for om lag 200 år sia, mister teksten - som "runene" - sin

empiriske og historiske forankring. Slike forankringer er imidlertid avgjørende forutsetninger for at arkeologi skal kunne fungere i den vitenskapelige og disiplinære konteksten som faget så langt uunngåelig befinner seg innafor.

Felles for disse arbeidene er etter mitt syn altså at de ikke relaterer seg i nødvendig grad til det som karakteriserer arkeologi¹. Resultatet er at argumentasjonen og tilnærmingene blir kontradiktorisk i forhold til dette som den mest avgjørende modernitetsbetingelsen (derfor sier undertittelen på avhandlinga at den bl.a. handler om kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten); man *kaller* det altså arkeologi, men tar ikke tilstrekkelig hensyn til det som *er* arkeologisk. Resultatet er også at det bare er forfatterne sjøl som til syvende og sist kan forstå og redegjøre for arbeidenes arkeologiske relevans, og de blir slik faglig solipsistiske. Det hjelper derfor ikke for andre enn forfatterne å finne sin egen filosof eller lage sin egen "arkeologi", og det resulterer i stedet i det jeg kaller uarkeologi.

Jeg hevder ikke at disse og andre liknende arbeider, som jeg også kommenterer (men som Wienberg ikke nevner), ikke har et arkeologisk utgangspunkt, ikke vil arkeologiens beste, eller overhodet ikke handler om arkeologi. Jeg omtaler dem heller ikke som nonsens, eller sier at arkeologer ikke bør filosofere eller gjøre en mengde andre ting - som å studere

bein, pollenkorn og landskap - som det skapes et feilaktig inntrykk av. Som jeg har prøvd å få fram, er det ikke mitt siktemål å hevde at arkeologi ikke kan være mye av det andre disiplinene er, ja jeg sier til og med at det er bra at arkeologer finner filosofer, dersom de egner seg i arkeologiske kontekster (Svestad 2003:274). I tråd med sitatet innledningsvis faller det derfor på sin egen urimelighet når Wienberg påstår at min definisjon av arkeologi bare knyttes til oldsakene - i betydningen et reint oldsaksstudium: Jeg sier da vitterlig at arkeologi også handler om det *teoretiske, sosiale og forskningshistoriske* grunnlaget for denne disiplinen, f.eks. gjennom å diskutere forholdet mellom arkeologi og modernitet. Dette er også arkeologi, slik man finner det i mi avhandling.

Slike "kjensgjerninger" og definisjoner unnlater Wienberg å forholde seg til. På samme måte unnlater han å forholde seg tilstrekkelig til modernitet og hvordan den gir visse ontologiske, epistemologiske og metodologiske føringer. Gitt disse føringene kan ikke arkeologi være hva som helst. Derimot er det nettopp slike som ligger til grunn for at vi i dag fortsatt kan identifisere et nærmest "identisk" oldsaksblikk med 1800-tallets arkeologer, men ikke med 1700-tallets antikvarer. (Dette perspektivet er for øvrig i tråd med premissene og konklusjonene jeg legger for dagen i "Oldsakenes orden", Svestad 1995.) Slike forhold gjennomfører jeg en lengre diskusjon om i min konklusjon.

Her kommer jeg bl.a. inn på hvordan vi som arkeologer står overfor en moderne holdning om å produsere *arkeologisk kunnskap* i motsetning til andre typer kunnskap. På samme tid (og som ei og samme sak) synes vi uløselig forbundet med en disiplinerende teknologi. Slike betingelser oppsto etter mitt syn ved overgangen til 1800-tallet, som et sentralt aspekt ved modernitet. Wienberg diskuterer ikke disse, men refererer i stedet bare til det løsrevne og (av ham) "misforståtte" utsagnet "Sagerne først", samt den ufullstendig siterte definisjonen av arkeologi som "en disiplinert praksis". I min definisjon sier jeg derimot: "Det er som en disiplinert praksis vi beskriver, forstår og forklarer disse sporene [oldsakene] i forhold til sin kultur-naturhistoriske kontekst" (Svestad 2003:271). Hva jeg legger i begrepet "disiplinert praksis", kommer jeg inn på flere steder i avhandlinga (Del I og IV); både i forhold til hva som konkret ligger i begrepet og de historiske forut-setningene for det. I andre deler (Del II og III) forsøker jeg å konkretisere dette arkeologisk gjennom en analyse av henholdsvis postprosess-ualismens tilkomst og noen teoretiske tendenser i skandinavisk arkeologi.

Mitt poeng er at det ikke er fraværet av oldsaker og tilstedeværelsen av filosofi, som avgjør hva arkeologi er eller ikke er. Å plukke ut denne fellesnevneren som grunnlag for å sammenlikne og dermed kritisere meg for det samme som de jeg kritiserer, viser til en overflatisk

forståelse av hva arkeologi (og også avhandlinga) er - som følge av modernitet. Mitt anliggende handler derfor ikke om å hevde at arkeologi bare er et oldsaksstudium, men at man ikke kommer utenom at oldsaker og forhistorie er definerende for den arkeologiske væren. Dette må man nødvendigvis reint logisk også forholde seg til - på en eller annen måte - om våre forskningskontekster skal være arkeologiske. Opphører dette hensynet opphører følgelig også arkeologi. Dermed kan "arkeologer" gjøre hva de vil, slik Myhre, Hegardt, Karlsson og Notelid (og også Wienberg) synes å meine.

Representative tendenser i skandinavisk arkeologi

Spørsmålet er hvorfor jeg velger å angripe tekster av nettopp Myhre, Hegardt, Karlsson og Notelid - hvorfor ikke flere og hvorfor ikke andre? Wienberg hevder at disse er marginale og omtrent ikke lest av noen, og dermed nærmest diskvalifiserer seg sjøl. Det må her presiseres at mitt empiriske grunnlag er større enn nevnte tekster; jeg baserer meg på ytterligere tre arbeider (Holtorf & Karlsson 2000; Cornell & Fahlander 2002a og 2002b), men går ikke like grundig inn i dem. Jeg omtaler videre arbeidene som representative for *tendenser* i den arkeologiske teori-debatten i Skandinavia. Det å *advare* handler for øvrig ikke om representativitet (ett eneste godkjent arbeid

ville jo vært like legitimt når siktemålet er å advare). På tross av dette, retter arbeidene etter mitt syn indirekte et glimrende søkelys på fundamentale sider ved hva arkeologi er, eller snarere ikke bør være. Slik sett blir de paradoksalt nok viktige bidrag til den arkeologiske teoridebatten. Jeg kan videre vanskelig se det som et avgjørende argument at arbeidene omtrent ikke er lest av noen, all den tid nye tilnærminger alltid oppstår som noe marginalt. Derimot er det ofte slik at etablerementet svarer med taushet eller ignorering overfor nye tilnærminger, slik både prosessualismen og postprosessualismen i sin tid blei møtt (uten sammenlikning for øvrig). Tre av de omtalte arbeidene er også kommet til ved etablerementets velsignelse, slik de har stått sin prøve gjennom disputaser. De har med andre ord gått gjennom den høyeste form for akademisk sensur, blitt institusjonalisert, vitenskapelige og seriøse. For det er jo nettopp dét Akademiet sier ved å godkjenne doktorgradsavhandlinger: "De er den nyeste forskning og er doktorgraden verdig. Ta dem seriøst!" Akademiet sier derimot ikke: "Disse avhandlingene er så dårlige at de nesten ikke fortjener doktorgraden", slik Wienberg nærmest forsøker å unnskyldes den institusjonelle godkjenning av dem. Jeg har prøvd å ta disse arbeidene seriøst med den status som de har fått, slik vitenskapelig status ikke kan isoleres til den enkelte forskeren. Jeg velger da også å omtale arbeidene (tre av dem) som forskningsfronten, da det jo i prinsippet nettopp er der doktorgradsavhandlingene befinner seg.

Ser man disse arbeidene i en videre forskningshistorisk sammenheng, er de etter mitt syn ikke unike, men uttrykk for en økende filosofisk eller teoretisk eklektisme², som i særlig grad har gjort seg gjeldende i skandinavisk og særlig svensk arkeologi i de siste ti årene. Disse tendensene meiner jeg direkte/indirekte har rot i det strategiske fortrinnet som "hengivelsen" til filosofi og ikke-arkeologisk teori i sin tid ga postprosessualismen. Det var enkelt sagt også en slik "hengivelse" som delvis førte til postprosessualisme, slik jeg redegjør for i avhandlinga. Som følge av sin strategiske betydning versus den etablerte (prosessuelle) arkeologien kom den imidlertid til å forfekte et ukritisk og visst eklektisk syn på filosofi og teori. Postprosessualismen kom med dét paradoksalt nok til å forsterke noe av den filosofiske eklektismen som prosessualismen allerede hadde introdusert i arkeologien og som postprosessualister tok avstand fra. Det er imidlertid i forhold til dette fenomenet, dvs. gjennom den strategiske anvendelsen av filosofi og ikke-arkeologisk teori at jeg forsøker å forklare de i særlig grad eklektiske og solipsistiske "finn-din-egen-filosof"-tendensene, som har markert seg i skandinavisk arkeologi. Det er i forhold til dette fenomenet jeg finner mye av denne "arkeologiens" motivasjon og betydning, og det er også i forhold til dette fenomenet jeg forstår etablerementets (kanskje motvillige) vilje til kunnskap om og normaliserende rolle overfor de samme tendensene.

Etablisementets normaliserende rolle

Det er betegnende at Wienberg er mer opptatt av å forsvare den kritikken som jeg retter mot hans professorale "kollegaer" eller etablissementet, som jeg kaller dem, enn å ta innover seg mitt poeng at etablissementet alltid spiller en normaliserende rolle i forhold til hva som regnes som vitenskapelig - enten det er med vilje eller motvillig. Poenget med å kommentere enkelte professorers rolle er å forsøke å konkretisere og synliggjøre hvordan enhver vitenskapelig posisjon befinner seg i en strategisk situasjon. Det er slike forhold jeg sikter til når jeg påpeker og stiller spørsmål ved det forordet som professor Kristiansen skriver i "Philosophy and Archaeological Practice" (Holtorf & Karlsson 2000) på tross av at boka i svært liten grad kan sies å handle om arkeologi. Det er på samme grunnlag jeg minner om at professorene Gräslund og Herschend for om lag 15 år sia ga uttrykk for en arkeologi som står i til dels skrikende kontrast til de teoriene som Notelid forfekter, på tross av at de er hans veiledere. Wienberg ønsker å forklare disse fenomenene som uttrykk for en "gisselsituasjon", og meiner jeg burde tatt kontakt med professorene for å få undersøke deres rolle. Her er vi nettopp ved problemets kjerne. Jeg har vanskelig for å se forord (eller etterord) som uttrykk for en gisselsituasjon. De handler tvert om mer enn navn som bare nevnes. For øvrig trur jeg at alli-

ansen er den som lettest "skifter farge" dersom det skulle oppstå situasjoner som truer alliansens posisjon. Min analyse er dertil (igjen) en tekst-analyse; jeg prøver altså å finne ut av hva tekster sier og ikke sier noe om - både om uttalte og mer taushets-belagte forhold. I tråd med mitt teoretiske og metodiske grunnlag og min analyse av postprosessualisme, meiner jeg også å vise at forord (eller etterord) er høgst reelle vitnesbyrd om forfatterens allianser. Jeg sier med dét ikke at allianser meiner det samme som forfatterne, men jeg prøver gjennom de nevnte eksemplene å vise til tekstens institusjonelle sammenhenger; hvordan de involverer makt- og kunnskaps-strategier, og hvordan bedragets konstruerende krefter ligger implisitt i slike strategier uavhengig av alliansenes og forfatternes bevisste vilje. Dette dreier seg med andre ord om et allmennvitenskapelig fenomen.

Ved å peke på etablissementet prøver jeg å stille spørsmål ved professoratets normaliserende funksjon og ansvar, og dermed også å synliggjøre noe av det legitimerende grunnlaget for det jeg omtaler som uarkeologiske tendenser i skandinavisk arkeologi. Feilaktig uttrykker Wienberg at jeg ikke kjenner reglene for hvordan doktorgradsavhandling blir godkjent i Sverige; noe jeg tvert om ga uttrykk for under disputasen (og noe 1. opponenten fikk med seg, pers. komm. Stig Welinder). Det er uansett mitt poeng at skal man først peke på individets rolle i institusjonelle sammenhenger, bør man også synliggjøre

det øverste sjiktet og deres ansvarlighet - og det er altså det jeg har forsøkt å gjøre. Når det er sagt er det sjølsagt naivt å tru at man kan hevde ting om etablisementet ustraffet.

Om å falle for sin egen kritikk

Som jeg har prøvd å vise gjennom dette svaret, ligger det ikke i av-handlingas natur å presentere ei ny tilnærming til å forstå og tolke oldsaker. Dette ville både umuliggjort prosjektet og vært ei avsporing i forhold til det jeg forsøker å si noe om og avklare. Når så Wienberg spør om det ikke er slik at de fleste arkeologer arbeider med oldsaker, om hvorfor jeg ikke skriver ei avhandling om oldsaker, og om jeg med oldsaker bare meiner ting fra førhistorisk tid, så viser dét først og fremst til en mangelfull lesning av min tekst. Avhandlinga handler ikke om å gi svar på slike spørsmål, men om å diskutere arkeologiske tekster i forhold til de modernitetsbetingelsene og den ontologiske og epistemologiske konfigurasjonen som ligger til grunn for faget; hvordan disse vilkårene synes å ha oppstått for rundt 200 år sia, og hvorfor de ennå må gjelde dersom faget fremdeles ønsker å være arkeologi. Man kan sjølsagt være enig eller uenig i mi framstilling, men det er vanskelig å komme bort fra at arkeologi er - eller eksisterer i tråd med visse betingelser - og derfor er en bestemt vitenskapelig praksis. Denne distinksjonen synes å ha gått Wienberg (og de andre kommisjons-

medlemmene) hus forbi, og det er også betegnende at verken han (eller de andre) synes å ha oppfatta den oppgitte prøveforelesningen ut fra sin rette kontekst - dvs. avhandlingas.

Det hevdes like fullt at jeg faller for noe av den samme kritikken som jeg retter mot andre. Wienberg har sjølsagt rett i at også min tekst er prega av retoriske teknikker og skjulte strategier, men dette viser når sant skal sies til en forholdsvis innlysende sjølreferanseproblematikk (som jeg også diskuterer). Jeg er imidlertid ikke enig i at jeg gjør meg skyldig i de samme kontradiksjonene, den samme solipsismen, den samme eklektismen og uarkeologien, som de jeg kritiserer. Mi avhandling dreier seg som sagt om meta-arkeologi og er vesensforskjellig fra en uarkeologi som ikke tar tilstrekkelig hensyn til grunnleggende betingelser for hva arkeologi er; historisk, ontologisk og erkjennelsesteoretisk. At jeg som f.eks. Karlsson stiller kritiske spørsmål til min egen analyse, endrer jo ikke på det. Slik er det heller ikke avgjørende for statusen til hans analyse. Det er heller ikke avgjørende for hva arkeologi er at jeg (som de jeg kritiserer) anvender filosofi. Å anvende filosofi handler derimot om å *gjøre* og kan følgelig ikke være definerende for hva noe *er*. Gitt disse betingelsene blir det derimot noe kontradiktorisk over Wienbergs insistering på at arbeidene er arkeologi, samtidig som han meiner vi bør ignorere dem. Spørsmålet blir om man ikke da nettopp gjør arkeologi til alt-og-ingen-ting-vitenskap?

META NR 3 2004

Jeg er av den prinsipielle oppfatningen at i arkeologiske sammenhenger har alle arbeider og bidrag krav på å bli tatt for det de er eller gir seg ut for å være - uansett hvilke teorier som anvendes, hvilken posisjon de kommer fra, og hvilke oppfatninger og fordommer en måtte ha om dem. Jeg tror likevel ikke at all filosofi/teori egner seg like godt i arkeologiske sammenhenger; til analyser av forhistorie og arkeologisk materiale eller av fagets teoretiske, sosiale og forskningshistoriske grunnlag. Her tror jeg egentlig at

Wienberg er enig. Jeg meiner likevel at vi må begynne å diskutere og ikke forbigå dette temaet i stillhet eller "la være". En slik diskusjon vil etter mitt syn også føre til en mindre pretensiøs og "navn-droppende" arkeologi, slik det har vært noe av målet med denne avhandlingen.

Asgeir Svestad är dr. art. och projektledare vid NIKU i Tromsö.

Noter

1 Påvel Nicklasson (1998) synes bl.a. å være inne på liknende vurderinger i sin anmeldelse av Karlssons lisensatsavhandling (Karlsson 1997). Wienberg etterlyser denne referansen, men jeg kjente dessverre ikke til den. Når det er sagt, diskuterer jeg også ei rekke andre forhold og problemer enn Nicklasson.

2 Blande sammen tanke-systemer eller elementer av dem uten å ta hensyn til interne motsetninger.

ASGEIR SVESTAD

Litteratur

- Cornell, P. & Fahlander, F. 2002a. Microarchaeology, Materiality and Social Practice. *Current Swedish Archaeology* 10.
- Cornell, P. & Fahlander, F. 2002b. *Social praktikk och stumma monument. Introduktion till mikroarkeologi*. GOTARC serie C, Arkeologiska skrifter no 46.
- Hegardt, J. 1997. *Relativ betydelse: Individualitet och totalitet i arkeologisk kulturteori*. Occasional Papers In Archaeology 12 (Uppsala).
- Holtorf, C. & Karlsson, H (eds). 2000. *Philosophy and Archaeological Practice. Perspectives for the 21st Century*.
- Karlsson, H. 1997. *Being and Post-Processual Archaeological Thinking. Reflections upon Post-Processual Archaeologies and Anthropocentrism*. GOTARC serie C, Arkeologiska skrifter no 15.
- Karlsson, H. 1998. *Re-Thinking Archaeology*. GOTARC serie B. Gothenburg Archaeological Theses 8.
- Myhre, L. Nordenborg. 1999. Metodiske refleksjoner. *Primitive tider*, 2. årg.
- Nicklasson, P. 1998. Anmeldelse av H. Karlssons "Being and Post-Processual Archaeological Thinking". *Fornvännen*, nr. 1.
- Notelid, M. 2000. *Det andra påseendet. En studie av övergångar i den arkeologiska disciplinens historia*. Occasional Papers in Archaeology 22 (Uppsala).
- Notelid, M. 2001. *Det andra påseendet, del II. Den omvända diskursen*. Occasional Papers in Archaeology 23 (Uppsala).
- Svestad, A. 2003. *Finn din egen filosof. Konfrontasjoner og kontradiksjoner i den arkeologiske teoridebatten*. Upublisert dr.avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Wienberg, J. 2004. Arkæologi, filosofi og retorik. *META* 2004:4.

Det bliver aldrig det samme igen!

En anmeldelse af Hans Christian Petersens artikel

Tina Christensen

Abstract

A review of Hans Christian Petersen's article on „The Osteological Paradox“

Studying human skeletal material from cemeteries one of the main objects is the health and living condition of the populations represented by the skeletons. Comparisons between different populations are often attempted and sometimes with the wrong conclusions due to the osteological paradox. Hans Christian Petersen describes the traps of the osteological paradox – very well illuminated with examples – together with topics such as selective and proportional mortality, heterogeneity, competitive courses of death, etc.

Det Osteologiske Paradoks Et identifikationsproblem

Hvor tit har jeg ikke som arkæolog læst diverse artikler omhandlende undersøgelser ang. x-bosættelse, som havde det dårligere end y-bosættelse, selvom de ikke boede så langt fra hinanden. Skeletterne fra X-bosættelse viste jo en langt større frekvens af sygelige knogleforandringer, så hvorfor skulle de ikke også have haft et dårligere liv. Det forekom jo logisk, og jeg så ingen grund til at stille spørgsmålstegn dertil. Men efter at have læst ovenstående artikel, bliver det aldrig det samme igen.

Indenfor humanosteologien forsøger man ud fra palæopatologiske data

(sygdomstegn på det enkelte skelet) at sige noget om palæoepidemiologiske forhold (sygdom i en hel befolkning). Sagt på en anden måde ser man på de døde for at kunne sige noget om hvor de (en gang) levende.

Hans Christian Petersen fra Syddansk universitet tager udgangspunkt i Wood, Millner, Harpending og Weiss' teori ang. det såkaldte osteologiske paradoks og præsenterer i artiklen hovedpunkterne i deres arbejde vedr. dette paradoks bl.a. gennem eksempler. Han mener endvidere, at måske drejer det sig ikke bare om et ”paradoks”, men snarere om et mere overordnet identifikationsproblem indenfor humanosteologien.

Et simpelt eksempel

Et af de mere simple eksempler i artiklen er den ligefremme fortolkning vs. den paradoksale fortolkning. Den ligefremme fortolkning går ud på, at den befolkning, der visre færrest sygelige knogleforandringer og dermed ser "sundest" ud, også er den med den bedste helbredstilstand, mens den paradoksale tolkning opstår, når de meste modstandsdygtige lever længe nok til at udvikle knogleforandringer, mens de mindst modstandsdygtige dør af sygdommen, førend den sætter sig spor i skelettet. Det vil sige, at den befolkningsgruppe, der ud fraskelletterne ser "sundest" ud, i virkeligheden var den, der havde det "dårligst".

Et lidt mindre simpelt eksempel

Et lidt mindre simpelt eksempel er overestimering vs. underestimering. I en undersøgelse af skeletter af børn, der døde som ca. 4-årige anvendes forekomsten (frekvensen) af sygdomstegn som mål for, hvor stor en andel af de levende, der havde den pågældende sygdom. Der er nu to muligheder for fejlfortolkning. Én mulighed er, at de 4-årige (blandt skeletter) viser sygelige forandringer, der hænger sammen med risikoen for at dø som 4-årig. Dette medfører en overestimering af forekomsten af den bagved liggende sygdom blandt 4-årige. En anden mulighed er, at en del individer med sygdommen ikke viser forandringerne, hvilket medfører en tendens til underestimering af forekomsten af den bagved liggende sygdom blandt 4-årige.

Balancen mellem over- og underestimering af forekomsten af den pågældende sygdom er oftest ikke kendt. Der kan med andre ord ikke umiddelbart siges noget om, hvor mange procent af befolkningen, der som 4-årige havde sygdommen.

Dette eksempel viser, at det osteologiske paradoks kun er den ene side af et tosidet problem, nemlig identifikationen af de befolkningsparametre, vi leder efter. Er det den paradoksale fortolkning – f.eks at de syge ser raskest ud – eller den ligefremme fortolkning – at de syge ser sygest ud – der er den rigtige? Her mener Hans Christian Petersen, at man kan tale om et overordnet problem: Det Osteologiske Identifikationsproblem. De befolkningsbeskrivende parametre kan ikke fastlægges entydigt – de kan ikke identificeres!

Den første mulige fortolkning i det lidt mindre simple eksempel bringer os frem til det centrale element i det osteologiske paradoks – nemlig selektiv dødelighed, og dennes heterogenitet eller – om man vil – forskellighed i skrøbelighed. Selektiv dødelighed ses, når individer varierer med hensyn til, hvor skrøbelige de er overfor en given sygdom/dødsårsag. Deskrøbelige dør først. Dette betyder først og fremmest, at alle skeletsamlinger må formodes at give skæve billeder af forekomsten af sygdom blandt de en gang levende. Et særlig problem er det, at forskelligheden i skrøbelighed oftest er skjult, d.v.s., at vi ikke kan se på skeletterne, hvem der var mest skrøbelig.

Et kompliceret eksempel

Et kompliceret eksempel drejer sig om den første forudsætning for at få et reelt billede af sygdomsforekomsten i en given befolkning. En forudsætning for sammenligninger af befolkninger er, at alle, der kan vise tegn på en given sygdom, inddrages i opgørelsen af sygdommens forekomst. For eksempel må man ved studier af sygdomme, der optræder i barndommen, inkludere skeletter af voksne. En yderligere forudsætning er, at sygdommen må sætte sig varige spor på skelettet, så voksne, der har haft sygdommen som børn, viser ophelede læsioner. Forudsætningerne, for at en sådan analyse kan tolkes pålideligt, er, 1) at vi har en demografisk stationær befolkning, 2) at knogleforandringerne optræder tidligt, og 3) at knogleforandringerne ikke forsvinder igen. Ellers angiver frekvensen af sygelige knogleforandringer kun andelen af døde med sygdommen i et stadie, der manifesterer sig osteologisk, ikke forekomsten af sygdommen. Et eksempel på en sådan sygdom eller symptom er *cribra orbitalia* og her gives et skræmmeeksempel på, hvordan en sådan undersøgelse ikke skal udføres. To engelske middelalderbefolkninger blev sammenlignet mht. forekomsten af stress-indikatorer – bl.a. *cribra orbitalia*. Der blev de voksne skeletter netop ikke inddraget i undersøgelsen og derfor siger beregninger af forekomsten af *cribra orbitalia* kun noget om forekomsten blandt de individer, der døde som børn, og ikke i befolkningen som helhed. Derfor kan man heller ikke sige

noget om eventuelle stressniveauforskelle mellem de to befolkninger.

Et endnu mere kompliceret eksempel

Et endnu mere kompliceret eksempel opstår, når man ved studier af levevilkår i middelalderen ser på forskelle mellem land og by. Her beskrives et betragteligt antal problemstillinger, der skal overvejes; social status, sundhedstilstand, hazard (risikoen for at dø i en given barnealder, den aldersspecifikke dødsrisiko, kaldes med et demografisk udtryk for hazard, heterogenitet i skrøbelighed).

To yderligere aspekter indenfor det osteologiske paradoks er betydningen af *befolkningstilvækst og proportional dødelighed*. Der opstår bl.a. et tolkningsproblem, når der ikke er såkaldt demografisk stationaritet, d.v.s. at en befolkning ikke vokser og ikke ændrer alders- og kønssammensætning over tid. M.h.t. den proportionale dødelighed er der i en given befolkning et antal forskellige mulige dødsårsager, såkaldt konkurrerende dødsårsager. I en konkret middelaldersammenhæng kunne man som dødsårsag tænke på tuberkulose, der er osteologisk erkendbar, og på pest, der ikke kan erkendes osteologisk, som den nytilkomne dødsårsag. Da mange under den sorte død dør af pest, vil det se ud, som om spredningen af tuberkulose er standset. Da tuberkulose er afhængig af hygiejne og andre miljøbetingelser, vil det se ud, som om disse er forbedrede.

Efter at have befundet mig i et osteologisk vakuum, hvor ingen tolkninger var mulige, nåede jeg endelig frem til kapitlet: kritik og løsninger, hvor jeg håbede på lidt opmuntring og vejledning til at vælge den rigtige fortolkning. Imidlertid er det netop pointen ved det osteologiske paradoks, at man ofte ikke kan afgøre, hvilken fortolkning der er den rigtige, den ligefremme eller den paradoksale – problemet er et identifikationsproblem! Den eneste farbare vej er at udvikle metoder til at spore paradokset i hvert enkelt tilfælde. Der skal (fremtid) udvikles metoder til entydigt at identificere de parametre, der beskriver en befolknings sundhed og dødelighed. Det er imidlertid en vigtig forudsætning, for at disse løsninger virker, at alle skeletter, uanset bevaringsgrad, udgraves, opbevares, registreres og inddrages i den osteologiske undersøgelse. Jo tak, men hvor tit sker det? Som osteolog ved man, at oftest kan man ikke få alle skeletter med. Skal man så helt lade være med at analysere og indsætte i en sammenhæng? Det er jo det, der giver osteologien sin berettigelse. Her spiller arkæologien også en altafgørende rolle i tilvejebringelsen af de nødvendige data for forståelsen af de sociale og historiske faktoreres betydning – noget som bidrager til valget af den rigtige fortolkning.

Der er dog ingen tvivl om, at artiklen er vedkommende og relevant. Jeg har tit læst artikler ang. undersøgelser om frekvensen af *cribra orbitalia* på børn, som resulterede i status for hele be-

folkningens sundhedstilstand. Vil vi som osteologer tages alvorligt og skal vores forskning tages alvorligt, må vi tage det til os.

Som jeg har fundet ud af, er det et yderst kompliceret emne. Derfor bliver det nødvendigvis også en kompliceret og svært læselig artikel, men alle problemstillingerne er beskrevet via eksempler. Dog vil jeg nævne, at under kapitlet: kritik og løsninger står der; ”I forbindelse med skjult heterogenitet i skrøbelighed og dødsrisiko gælder det om at finde variable, såkaldte kovariate, der kan „afsløre“ heterogeniteten” Hm! Alle andre kapitler er gennemsyret med eksempler, der giver læseren en aha-oplevelse, men i dette vigtige kapitel mangler de. Som sagt er det i det hele taget ikke en artikel, der er letlæselig, men vedkommende og relevant det er den og jeg ser frem til Hans Christian Petersens næste artikel, der forhåbentlig giver flere løsninger illustreret med eksempler, end tilfældet er her.

Tina Christensen, BA i nær-orientalsk arkæologi, Carsten Niebuhr Institutet, Københavns Universitet. Osteologi studerende ved Arkeologi och Antikens Historia, Lunds Universitet. Ph.d studerende ved University of Surrey, Roehampton. London. England

---

Petersen, H. Ch. 2000. Det Osteologiske Paradoks. Et identifikationsproblem. Middelalderens kirkegårde. *Arkæologi og antropologi - indsigt og udsyn. Hikuin 27.*